हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय
Central University of Himachal Pradesh
धौलाधार परिसर I -, धर्मशाला, जिला कांगड़ा -, हिमाचल प्रदेश –176215
Dhauladhar Campus - I, Dharamshala, District Kangra (HP)-176215
Website:http://www.cuhimachal.ac.in

संस्कृत-पालि-प्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः (BoS-11) एकादशगोष्ठ्याः कार्यवृत्तम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः एकादशी गोष्ठी हिमाचलप्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालयस्य धर्मशाला स्थिते धौलाधारपरिसर-1 इत्यत्र **14 मार्च, 2022** दिनाङ्के अपराह्ने 01:00 वादने अभूत् । गोष्ठीसमारम्भः पाठ्यसमितेः अध्यक्षस्य संयोजकस्य च डॉ.बृहस्पतिमिश्रस्य औपचारिकस्वागतभाषणेन अभवत्।

अस्मिन् उपस्थिताः सदस्याः आसन् –

1. डॉ. बृहस्पतिमिश्रः,विभागाध्यक्षः , संस्कृतपालिप्राकृतविभागः , अधिष्ठाता, भाषासंकायः (अध्यक्षःसंयोजकश्च , पाठ्यसमितिः)
2. प्रो. हर्ष मेहता, सेवानिवृत्त आचार्यः - पंजाबविश्वविद्यालयः, (तलवाड़ा, होशियारपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
3. डॉ. ओम्दत्तः सरोचः ,सेवानिवृत्तः प्राचार्यः, संस्कृतमहाविद्यालयः , चकमोहः , हमीरपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
4. प्रो० रोशनलालशर्मा, आचार्यः, आङ्ग्लविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्यः,भौतिकीखगोलविज्ञानविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
6. डॉ. कुलदीपकुमारः , सहायक आचार्यः, संस्कृतपालिप्राकृतविभागः (विभागीयः सदस्यः)
7. डॉ. विवेक शर्मा, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
8. डॉ. अर्चना कुमारी, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
9. डॉ.एन. वैति सुब्रह्मणियन, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
10. डॉ. भजहरिदास, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
11. डॉ. रणजीत कुमार, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)

अस्मिन् उपवेशने विभागाध्यक्षः एतां कार्यसूचीं समुपस्थापितवान्-

- 11.1. 20 अक्टूबर, 2021 तमे दिनाङ्के सम्पन्नस्य दशमपाठ्यसमितेः (BoS-10) उपावेशनस्य कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम्
- 11.2. बी.ए. संस्कृत प्रतिष्ठा इत्युपाधिं शास्त्रिसमकक्षं कर्तुं घटितसमितेः कार्यवृत्तं तथा तदर्थम् अनुशंसितानां पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्।
- 11.3. संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शोधोपाधिसमितेः (शो.उ.स.) (RDC) कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम्।
- 11.4. शास्त्रिकक्षायाः (बी.ए.) द्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्।
- 11.5. स्नातकोत्तरद्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्।
- 11.6. स्नातकोत्तरचतुर्थसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्।
- 11.7. शोधार्थिनां पाठ्यचर्यायाः पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्।
- 11.8. मूल्यवर्धितपाठ्यक्रमाणां चतुर्णां (SKTD101,SKTD102,SKTD103,SKTD104) अनुमोदनम्।

93

2

- 11.9 अन्तर्विषयकपाठ्यक्रमाणां स्नातकस्तरे (SKT215, SKT201) स्नातकोत्तरस्तरे च (SKT 461, SKT 462) अनुमोदनम्।
- 11.10 संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य स्नातक (बी.ए.) षष्ठसत्रस्य पाठ्यक्रमस्य अनुमोदनम्।
- 11.11 संस्कृतपालिप्राकृतविभागद्वारा संस्कृतशोधपत्रिकायाः प्रकाशनाय अनुमतिः।
- 11.12 संस्कृतपालिप्राकृतविभागे कर्मकाण्डाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः।
- 11.13 संस्कृतपालिप्राकृतविभागे अनुवादाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः।
- 11.14 संस्कृतपालिप्राकृतविभागद्वारा संस्कृतजालस्थलनिर्माणस्य (Website) अनुमतिः।
- 11.15 संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य उपाधिपत्रे लेखनीयस्य उपाधिनाम्नः अनुमोदनम्
- 11.16 शोधस्तरे पाठनीयस्य शिक्षणप्रविधेः पाठ्यक्रमस्य अनुमोदनम्।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.1

- 20 अक्टूबर, 2021 को हुई दशमपाठ्यसमितेः (BoS-10) उपवेशनस्य कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक-1)

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य दशमपाठ्यसमितेः(BoS-10) उपवेशनस्य कार्यवृत्तं डॉ. कुलदीप कुमारः, सहायक आचार्यः संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य प्रस्तुतवान् यस्य विचारविमर्शानन्तरं समितिसदस्यैः अनुमोदनं कृतम्।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.2

- 11.2. (बी.ए.) स्नातकसंस्कृतप्रतिष्ठा इत्युपाधिं शास्त्रिसमकक्षं कर्तुं घटितसमितेः कार्यवृत्तं तथा च तदर्थम् अनुशंसितानां पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्। (संलग्नक -2)

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य (बी.ए.) स्नातकसंस्कृतप्रतिष्ठा इत्युपाधिं शास्त्रिसमकक्षं कर्तुं एका समितिः संघटिता आसीत् यस्याः गोष्ठी दिनांके 23.02.2022 सम्पन्ना । समितिसदस्यैः एतन्निर्णीतं यत् हिमाचलप्रदेशकेन्द्रीयविश्वविद्यालयद्वारा राष्ट्रियशिक्षा नीतेः -2020 स्वीकारात् पूर्वं प्रवेशं प्राप्तवतां छात्राणां बी.ए. संस्कृत प्रतिष्ठा इत्युपाधिं शास्त्रिसमकक्षं कर्तुं बी.ए. संस्कृतप्रतिष्ठाछात्रैः साहित्यशास्त्रस्य चतुर्णां श्रेयाङ्कानां चत्वारि पत्राणि एकस्मिन् सत्रे उत्तरणीयानि भवेयुः । एतदादृशानां सर्वेषां छात्राणाम् उपाधिपत्रे (आंग्लभाषायां) **B.A. Sanskrit (Honour's) / Shastri**, (हिन्दीभाषायां) **कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा) / शास्त्री** इति लेखिष्यते। यस्य पाठ्यसमितिसदस्यैः विचारविमर्शानन्तरम् अनुमोदनं कृतम्।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.3

- संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शोधोपाधिसमितेः (शो.उ.स.) (RDC) कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक -3)

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शोधोपाधिसमितेः (शो.उ.स.) (RDC) गोष्ठी दिनांके 09.03.2022 प्रथमे धौलाधारपरिसरे अधिष्ठातुः, भाषा संकायस्य अध्यक्षतायां सम्पन्ना। यस्यां (2020-23) सत्रस्य शोधार्थिनां शोधविषयेषु गहनचर्चा अभवत् । पाठ्यसमितेः अध्यक्षेण एषः विषयः विचारविमर्शार्थम् अनुमोदनार्थं च समितिसदस्यानां समक्षं प्रस्तुतम्। तत्र अस्मिन् विषये गम्भीरविचारविमर्शो विहितः। प्रो. ओ.एस.के. शास्त्रि महोदयः

3

अमुं परामर्शं दत्तवान् यत् एतेषु शोधविषयेषु शोधोपाधिसमितेः सदस्याः विचारम् अकुर्वन् । अतः एतेषां विषयाणां पुनः पाठ्यसमितेः समक्षं विचारार्थं प्रस्तुतीकरणस्य न किञ्चिदपि औचित्यं प्रतीयते इति ।
तथा च अन्ते गहनविचारविमर्शानन्तरं शोधार्थिनां शोधविषयेषु तत्सम्बन्धितशोधनिर्देशकानां च नामानि समितिद्वारा सर्वसम्मत्या अनुमोदितानि । अनुमोदनानन्तरं शोधविषयाणां तत्सम्बन्धितशोधनिर्देशकानां च नामानि अधोदत्तानुसारम् -

क्र.सं	शोधार्थिनाम	शोधनिर्देशकः	शोधविषयः
1	भूषणगौतमः	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	दूरदर्शन-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
2	दलीपसिंहः	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	हिमाचलीयासु लोकभाषासु संस्कृतमूलकशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
3	साक्षी	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	आकाशवाणी-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
4	कुलदीपदत्तः	डॉ. विवेकशर्मा	पङ्गवालीभाषायाः संस्कृतदृष्ट्या भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
5	रमनकुमारशर्मा	डॉ. विवेकशर्मा	नीलमतपुराण-राजतरङ्गिण्योः ऐतिहासिकतथ्यानां तुलनात्मकम् अध्ययनम्
6	रविकुमारः	डॉ. विवेकशर्मा	केशवाचार्यचरित- महाकाव्यस्य काव्यशास्त्रीयम् अध्ययनम्
7	रेणूः	डॉ. एन्.वैति सुब्रह्मणियन्	धर्मश्रीः इत्युपन्यासस्य भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.4

➢ शास्त्रिकक्षायाः (बी.ए.) द्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम् । (संलग्नक -4)

कार्यविवरणम्

शास्त्रिकक्षायाः (बी.ए.) द्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमेषु समितिद्वारा गहनं विचार्य पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.5

➢ 11.5 स्नातकोत्तरद्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम् । (संलग्नक -5)

कार्यविवरणम्

स्नातकोत्तरद्वितीयसत्रस्य पाठ्यक्रमेषु समितिद्वारा गहनं विचार्य पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.6

➢ स्नातकोत्तरचतुर्थसत्रस्य पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम् । (संलग्नक -6)

कार्यविवरणम्

स्नातकोत्तरचतुर्थसत्रस्य पाठ्यक्रमेषु समितिद्वारा गहनं विचार्य पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

4

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.7

- शोधार्थिनां पाठ्यचर्यायाः पाठ्यक्रमाणाम् अनुमोदनम्। (संलग्नक -7)

कार्यविवरणम्

शोधार्थिनां पाठ्यचर्यायाः पाठ्यक्रमेषु समितिद्वारा गहनं विचार्य संशोध्य च पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.8

मूल्यवर्धितपाठ्यक्रमाणां चतुर्णां (SKTD101, SKTD102, SKTD103, SKTD104) अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम्

मूल्यवर्धितपाठ्यक्रमाणां चतुर्णां SKTD-101(नित्यनैमितिककर्मपरिचयः) SKTD102(सरलसंस्कृत सम्भाषणम्) SKTD103(सामान्यपूजनपरिचयः) SKTD104(रुद्राष्टाध्याय्याः अभ्यासः) गहनं विचार्य पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.9

अन्तर्विषयकपाठ्यक्रमाणां स्नातकस्तरे(SKT215,SKT201) स्नातकोत्तरस्तरे च (SKT 461,SKT 462) अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम्

अन्तर्विषयकपाठ्यक्रमाणां स्नातकस्तरे SKT-215(मित्रकथा) SKT-201(संस्कृतसम्भाषणम्) तथा च स्नातकोत्तरस्तरे SKT-461(ज्यौतिषम्) SKT-462(आयुर्वेदपरिचयः) गहनं विचार्य पाठ्यक्रमाणां समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.10

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य स्नातककक्षायाः (बी.ए.) षष्ठसत्रस्य पाठ्यक्रमस्य अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य स्नातककक्षायाः (बी.ए.) षष्ठसत्रस्य पाठ्यक्रमे SKT-105 (ज्योतिषम्) संशोधनं विधाय तस्य पाठ्यक्रमस्य समितिद्वारा अनुमोदनं कृतम् ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.11

- संस्कृतपालिप्राकृतविभागद्वारा संस्कृतशोधपत्रिकायाः प्रकाशनाय अनुमतिः ।

कार्यविवरणम्

समितेः सर्वैः सदस्यैः अस्य प्रस्तावस्य सहर्षम् अनुमोदनं कृतम्। पत्रिकायाः नामकरणमपि विहितम्। अस्याः नाम **"धवलिमा"** इति भविष्यति। एषा वर्षे सकृत् प्रकाशिता भविष्यति ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.12

- संस्कृतपालिप्राकृतविभागे कर्मकाण्डाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः ।

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागे कर्मकाण्डाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः समितिसदस्यद्वारा सहर्षं प्रदत्ता।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.13

5

संस्कृतपालिप्राकृतविभागे कर्मकाण्डाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः समितिसदस्यद्वारा सहर्षं प्रदत्ता।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.13

- संस्कृतपालिप्राकृतविभागे अनुवादाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः।

कार्यविवरणम्

- संस्कृतपालिप्राकृतविभागे अनुवादाध्ययनक्रमं व्यवस्थापयितुम् अनुमतिः समितिसदस्यद्वारा सहर्षं प्रदत्ता।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.14

- हिमाचलप्रदेशकेन्द्रीयविश्वविद्यालयस्य जालस्थलम् (Website) अधुनावधि हिन्दीभाषायां तथा च आंग्लभाषायां उपलब्धमस्ति। अस्य संस्कृतभाषायामपि रूपान्तरम् उपलब्धं स्यात् इति संस्कृतपालिप्राकृत विभागस्य प्रस्तावः अस्ति।

कार्यविवरणम्

समितेः सर्वैः सदस्यैः अस्मिन् प्रस्तावे अत्यन्तं प्रसन्नता व्यक्तीकृता। एतादृशस्य कार्यस्य महत्ताम् उपादेयतां च स्वीकृत्य अस्य सहर्षम् अनमोदनं कृतम्।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.15

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य, कलास्नातकसंस्कृतकार्यक्रमस्य, कलानिष्णातसंस्कृत-कार्यक्रमस्य च उपाधिपत्रे लेखनीयस्य उपाधिनाम्नः अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य कलास्नातकसंस्कृतकार्यक्रमस्य कलानिष्णातसंस्कृतकार्यक्रमस्य उपाधिपत्रे लेखनीयस्य उपाधेः नाम **शास्त्री (बी.ए.)** इति भविष्यति। समितेः सर्वैः सदस्यैः अस्य अनमोदनं कृतम्।

- राष्ट्रियशिक्षानीतिः 2020 इत्यनुसारं संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य स्नातकस्तरस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य उपाधिपत्रे लेखनीयस्य उपाधेः नाम -
  1. त्रिवर्षीयपाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **Shastri (B.A. Sanskrit)** (हिन्दीभाषायां) **शास्त्री (कला स्नातक - संस्कृत)** इति लेखिष्यते।
  2. चतुर्वर्षीयप्रतिष्ठापाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **Shastri (B.A. Sanskrit Honour's)** (हिन्दीभाषायां) **शास्त्री (कला स्नातक - संस्कृत प्रतिष्ठा)** इति लेखिष्यते।
  3. चतुर्वर्षीयशोधपाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **Shastri (B.A. Sanskrit With Research)** (हिन्दीभाषायां) **शास्त्री (कला स्नातक - संस्कृत शोध सहित)** इति लेखिष्यते।
- राष्ट्रियशिक्षानीतिः 2020 इत्यनुसारं संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य स्नातकस्तरस्य कलास्नातकसंस्कृतकार्यक्रमस्य उपाधिपत्रे लेखनीयस्य उपाधेः नाम -
  1. त्रिवर्षीयपाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **B.A. Sanskrit** (हिन्दीभाषायां) **कला स्नातक - संस्कृत** इति लेखिष्यते।
  2. चतुर्वर्षीयप्रतिष्ठापाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **B.A. Sanskrit (Honour's)** (हिन्दीभाषायां) **कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा)** इति लेखिष्यते।
  3. चतुर्वर्षीयशोधपाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **B.A. Sanskrit (With Research)** (हिन्दीभाषायां) **कला स्नातक - संस्कृत (शोध सहित)** इति लेखिष्यते।

1. द्विवर्षीयपाठ्यक्रमाय (आंग्लभाषायां) **Master of Art in Sanskrit** (हिन्दीभाषायां) **कला निष्णात – संस्कृत** इति लेखिष्यते।

उक्तेषु विषयेषु गम्भीरविचारविमर्शानन्तरं समितिसदस्यैः सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम्।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.16

➢ शोधस्तरे पाठनीयस्य **"शिक्षणप्रविधेः"** पाठ्यक्रमस्य अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम्

शोधस्तरे पाठनीयस्य **"शिक्षणप्रविधेः"** पाठ्यक्रमस्य समितिद्वारा अनमोदनं कृतम्। अस्य पाठ्यक्रमस्य निर्माणम् अध्यापनं च विश्वविद्यालयस्य शिक्षाविभागः करिष्यति।

अन्ते विभागाध्यक्षद्वारा बाह्यविषविशेषज्ञानां, कुलपतिद्वारानामितसदस्यानां विभागीयसदस्यानां च आभारः प्रकटितः। अनेन आभारप्रदर्शनेन सहैव संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः एकादशी गोष्ठी सम्पन्नताम् अगात्।

1. डॉ.बृहस्पतिमिश्रः ,विभागाध्यक्षः , संस्कृतपालिप्राकृतविभागः , अधिष्ठाता, भाषासंकायः (अध्यक्षःसंयोजकश्च , पाठ्यसमितिः)
2. प्रो.हर्षमेहता, सेवानिवृत्त आचार्यः - पंजाबविश्वविद्यालयः, (तलवाड़ा, होशियारपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
3. डॉ.ओम्दत्तः सरोचः ,सेवानिवृत्तः प्राचार्यः, संस्कृतमहाविद्यालयः , चकमोहः , हमीरपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
4. प्रो.रोशनलालशर्मा, आचार्यः,आङ्ग्लविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
5. प्रो.ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्यः,भौतिकीखगोलविज्ञानविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
6. डॉ.कुलदीपकुमारः , सहायक आचार्यः, संस्कृतपालिप्राकृतविभागः (विभागीयः सदस्यः)
7. डॉ.विवेक शर्मा, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
8. डॉ.अर्चना कुमारी, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
9. डॉ.एन.वैति सुब्रह्मणियन, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
10. डॉ. भजहरिदास, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
11. डॉ. रणजीत कुमार, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)

विभागाध्यक्षः, 16-3-2022
संस्कृतपालिप्राकृतविभागः

(हिन्दी में कार्यालयीय अनुवाद)

संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग की एकादशी पाठ्य समिति (BoS-11) का कार्यवृत्त

7

संस्कृत,पालि एवं प्राकृत विभाग की ग्यारहवीं पाठ्यसमिति (BoS-11) की बैठक हिमाचलप्रदेश केंद्रीय विश्वविद्यालय के धर्मशाला स्थित धौलाधार परिसर-1में **14 मार्च, 2022** को अपराह्न 01:00 बजे हुई। गोष्ठी शुभारम्भ वैदिक मन्त्र एवं पाठ्य समिति के अध्यक्ष एवं संयोजक डॉ. बृहस्पति मिश्र के औपचारिक स्वागत भाषण से हुआ। इस बैठक में उपस्थित सदस्य थे –

1. डॉ. बृहस्पतिमिश्रः,विभागाध्यक्षः , संस्कृतपालिप्राकृतविभागः , अधिष्ठाता, भाषासंकायः (अध्यक्षःसंयोजकश्च , पाठ्यसमितिः)
2. प्रो. हर्ष मेहता, सेवानिवृत्त आचार्यः - पंजाबविश्वविद्यालयः, (तलवाड़ा, होशियारपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
3.डॉ. ओम्दत्तः सरोचः ,सेवानिवृत्तः प्राचार्यः, संस्कृतमहाविद्यालयः , चकमोहः , हमीरपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः)
4.प्रो० रोशनलालशर्मा, आचार्यः, आङ्ग्लविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्यः,भौतिकीखगोलविज्ञानविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
6. डॉ. कुलदीपकुमारः , सहायक आचार्यः, संस्कृतपालिप्राकृतविभागः (विभागीयः सदस्यः)
7. डॉ. विवेक शर्मा, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
8. डॉ. अर्चना कुमारी, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
9. डॉ.एन. वैति सुब्रह्मणियन, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
10.डॉ. भजहरिदास, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)
11.डॉ. रणजीत कुमार, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्य:)

इस बैठक के लिए विभागाध्यक्ष ने इस कार्यसूची का उपस्थापन किया-

- 11.1. 20 अक्टूबर, 2021 को दसवीं पाठ्य समिति (BoS-10) की बैठक के कार्यवृत्त का अनुमोदन।
- 11.2. बी.ए. संस्कृत ऑनर्स को शास्त्री समकक्ष करने के लिए गठित समिति के कार्यवृत्त एवं तदर्थ अनुशंसित पाठ्यक्रमों का अनुमोदन।
- 11.3. संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की शोध उपाधि समिति (शो.उ.स.) (RDC) के कार्यवृत्त का अनुमोदन।
- 11.4. शास्त्री (बी.ए.) द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन।
- 11.5. स्नातकोत्तर द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन।
- 11.6. स्नातकोत्तर चतुर्थ सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन।
- 11.7. शोधार्थियों के पाठ्यचर्या के पाठ्यक्रम का अनुमोदन।
- 11.8. मूल्य वर्धित पाठ्यक्रम चार (SKTD101,SKTD102,SKTD103,SKTD104) अनुमोदन।
- 11.9. अन्तर्विषयक पाठ्यक्रम स्नातक स्तर (SKT215, SKT201) स्नातकोत्तर स्तर (SKT 461, SKT 462) के अनुमोदन हेतु।
- 11.10. संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के स्नातक (बी.ए.) छठे सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन
- 11.11. संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग द्वारा संस्कृत शोध पत्रिका के प्रकाशन की अनुमति ।
- 11.12. संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें कर्मकाण्ड के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमति।
- 11.13. संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें अनुवाद के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमति ।
- 11.14 संस्कृत पाली एवं प्राकृत विभाग द्वारा संस्कृत जालस्थल (Website) की अनुमति।
- 11.15 संस्कृत पाली एवं प्राकृत विभाग के शास्त्री अध्ययन कार्यक्रम के उपाधि पत्र में लेखनीय उपाधि नाम का अनुमोदन।

8

- 11.16 शोध स्तर पर पाठनीय शिक्षण प्रविधि के पाठ्यक्रम का अनुमोदन।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.1

- 20 अक्टूबर, 2021 को हुई दसवीं पाठ्य समिति (BoS-10) की वैठक के कार्यवृत्त का अनुमोदन। (संलग्नक-1)

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की दसवीं पाठ्यसमिति (BoS-10)का कार्यवृत्त डॉ. कुलदीप कुमार, सहायक आचार्य संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग द्वारा प्रस्तुत किया गया। जिसका विचार विमर्श के बाद समिति के सदस्यों द्वारा अनुमोदन कियागया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.2

- 11.2 स्नातक (बी.ए.) को शास्त्री समकक्ष के लिए एवं पाठ्यक्रम के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक -2)

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा) को शास्त्री समकक्ष करने के लिए एक समिति का गठन किया गया था जिसकी गोष्ठी दिनांक 23.02.2022 को हुई। समिति के सदस्यों द्वारा यह निर्णय लिया गया कि हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय द्वारा राष्ट्रिय शिक्षा नीति -2020 को स्वीकार करने से पूर्व प्रवेश ले चुके छात्रों की कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा) को शास्त्री के समकक्ष करने के लिए कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा) के छात्रों को साहित्यशास्त्र के चार क्रेडिट के चार पत्र एक सत्र में उत्तीर्ण करने पड़ेंगे। इन सभी छात्रों के उपाधि पत्र में (अङ्ग्रेजी में) **B.A. Sanskrit (Honour's) / Shastri**, (हिन्दी में) **कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा) / शास्त्री** लिखा जाएगा। जिसका विचार विमर्श के बाद समिति के सदस्यों द्वारा अनुमोदन किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.3

- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की शोध उपाधि समिति (शो.उ.स.) (RDC) के कार्यवृत के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक -3)

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की शोध उपाधि समिति (शो.उ.स.) (RDC) की गोष्ठी दिनांक 09.03.2022 को धौलाधार परिसर -1 में अधिष्ठाता, भाषा संकाय की अध्यक्षता मे सम्पन्न हुई थी, जिसमें सत्र 2020-23 के शोधार्थियों के शोध विषय पर चर्चा हुई थी।

पाठ्यसमिति के अध्यक्ष ने उक्त विषय अब समिति सदस्यों के समक्ष विचार विमर्श एवं अनुमोदन हेतु प्रस्तुत किया। इस विषय पर गम्भीर विचार विमर्श किया गया। प्रो. ओ.एस.के. शास्त्री ने यह परामर्श दिया है कि इन शोध विषयों पर शोध उपाधि समिति के सदस्य विचार कर चुके हैं। अत: इन विषयों को पुन: पाठ्य समिति के समक्ष विचारार्थ प्रस्ततु करने का कोई औचित्य नहीं प्रतीत होता है।

अन्त में गहन विचार विमर्श के उपरान्त शोधार्थियों के शोध विषय एवं तत्सम्बन्धित शोध निर्देशकों के नाम का सर्वसम्मति से अनुमोदन किया गया।

अनुमोदन के उपरान्त शोधार्थियों के शोध विषय एवं तत्सम्बन्धित शोध निर्देशकों के नाम इस प्रकार से है :

9

क्र.सं	शोधार्थिनाम	शोधनिर्देशकः	शोधविषयः
1	भूषणगौतमः	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	दूरदर्शन-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
2	दलीपसिंहः	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	हिमाचलीयासु लोकभाषासु संस्कृतमूलकशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
3	साक्षी	डॉ. बृहस्पतिमिश्रः	आकाशवाणी-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकमध्ययनम्
4	कुलदीपदत्तः	डॉ. विवेकशर्मा	पङ्गवालीभाषायाः संस्कृतदृष्ट्याभाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
5	रमनकुमारशर्मा	डॉ. विवेकशर्मा	नीलमतपुराण-राजतरङ्गिण्योः ऐतिहासिकतथ्यानां तुलनात्मकम् अध्ययनम्
6	रविकुमारः	डॉ. विवेकशर्मा	'केशवाचार्यचरित- महाकाव्यस्य काव्यशास्त्रीयम् अध्ययनम्
7	रेणूः	डॉ. एन्.वैति सुब्रह्मणियन्	धर्मश्रीः इत्युपन्यासस्य भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.4

- शास्त्री (बी.ए.) द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन। (संलग्नक -4)

कार्यविवरण

शास्त्री (बी.ए.) द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम पर समिति द्वारा गहन विचार करने के उपरांत पाठ्यक्रम को समिति द्वारा अनुमोदित कर दिया ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.5

- 11.5 स्नातकोत्तर द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन। (संलग्नक -5)

कार्यविवरण

स्नातकोत्तर द्वितीय सत्र के पाठ्यक्रम पर समिति द्वारा गहन विचार करने के उपरांत पाठ्यक्रम को समिति द्वारा अनुमोदित किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.6

- स्नातकोत्तर चतुर्थ सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन। (संलग्नक -6)

कार्यविवरण

स्नातकोत्तर चतुर्थ सत्र के पाठ्यक्रमपर समिति द्वारा गहन विचार करने के उपरांत पाठ्यक्रम को समिति द्वारा अनुमोदित किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.7

- शोधार्थियों के पाठ्यचर्या के पाठ्यक्रम का अनुमोदन। (संलग्नक -7)

कार्यविवरण

शोधार्थियों की पाठ्यचर्याके पाठ्यक्रम मे संशोधन करने के उपरांत पाठ्यक्रम को समिति द्वारा अनुमोदित कर दिया ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.8

- चार मूल्य वर्धित पाठ्यक्रम चार (SKTD101, SKTD102, SKTD103, SKTD104) अनुमोदन।

कार्यविवरण

चार मूल्य वर्धित पाठ्यक्रम SKTD-101(नित्यनैमितिककर्मपरिचय:) SKTD102(सरलसंस्कृत समभाषणम:) SKTD103(सामान्यपूजन परिचय:)SKTD104(रुद्राष्टाध्याया: अभ्यास:) को विचार विमर्श के उपरांत अनुमोदित किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.9

- अंतर्विषयक पाठ्यक्रम स्नातक स्तर (SKT215,SKT201) स्नातकोत्तर स्तर (SKT 461,SKT 462) का अनुमोदन।

कार्यविवरण

अंतर्विषयक पाठ्यक्रम स्नातक स्तर पर SKT-215(मित्रकथा) SKT-201(संस्कृत सम्भाषणम) और स्नातकोत्तर स्तर पर SKT-461(ज्यौतिषम) SKT-462(आयुर्वेद परिचय) को विचार विमर्श के वाद अनुमोदित किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.10

- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के स्नातक (बी.ए.) छठे सत्र के पाठ्यक्रम का अनुमोदन

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के स्नातक (बी.ए.) छठे सत्र के पाठ्यक्रम SKT-105 (ज्योतिषम्) मे संशोधन करने के उपरांत पाठ्यक्रम को समिति द्वारा अनुमोदित कर दिया ।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.11

- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग द्वारा संस्कृत शोध पत्रिका के प्रकाशन की अनुमति ।

कार्यविवरण

समिति के सभी सदस्यों ने इस प्रस्ताव का सहर्ष अनुमोदन कर दिया और इसका नामकरण भी कर दिया। इसका नाम **"धवलिमा"** होगा और यह वर्ष में एकवार प्रकाशित होगी।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.12

- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें कर्मकाण्ड के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमति ।

कार्यविवरण

11

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें कर्मकाण्ड के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमति समिति के सदस्यों द्वारा सहर्ष प्रदान कर दी।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.13

- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें अनुवाद के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमति ।

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभागमें अनुवाद के अध्ययनक्रम को व्यवस्थित करने की अनुमतिसमिति के सदस्यों द्वारा सहर्ष प्रदान कर दी गयी।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.14

- हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय का जालस्थल (Website) अभी तक हिंदी तथा अंग्रेजी में उपलब्ध है। इसका संस्कृत भाषा में भी रूपान्तर उपलब्ध हो, ऐसा संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग का प्रस्ताव है।

कार्यविवरण

समिति के सभी सदस्यों ने इस प्रस्ताव पर अत्यंत प्रसन्नता व्यक्त की और इस प्रकार के कार्य की महत्ता और उपादेयता को स्वीकार करते हुए इसका सहर्ष अनमोदन कर दिया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.15

- संस्कृत पाली एवं प्राकृत विभाग के स्नातक स्तर के शास्त्री अध्ययन कार्यक्रम एवं कला स्नातक - संस्कृत और स्नातकोत्तर स्तर के कला निष्णात संस्कृत अध्ययन कार्यक्रम के उपाधि पत्र में लेखनीय उपाधि नाम का अनुमोदन।

कार्यविवरण

- राष्ट्रियशिक्षानीति 2020 के अनुसार संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के स्नातक स्तर के शास्त्री अध्ययन कार्यक्रम के उपाधि पत्र में लिखी जाने वाली उपाधि का नाम -
  4. त्रिवर्षीय पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **Shastri (B.A. Sanskrit)** (हिन्दी में) **शास्त्री (कला स्नातक - संस्कृत)** लिखा जाएगा।
  5. चतुर्वर्षीय प्रतिष्ठा पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **Shastri (B.A. Sanskrit Honour's)** (हिन्दी में) **शास्त्री / कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा)** लिखा जाएगा।
  6. चतुर्वर्षीय शोध पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **Shastri (B.A. Sanskrit With Research)** (हिन्दी में) **शास्त्री (कला स्नातक - संस्कृत शोध सहित)** लिखा जाएगा।
- राष्ट्रियशिक्षानीति 2020 के अनुसार संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के स्नातक स्तर के कला स्नातक संस्कृत के अध्ययन कार्यक्रम के उपाधि पत्र में लिखी जाने वाली उपाधि का नाम
  4. त्रिवर्षीय पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **B.A. Sanskrit** (हिन्दी में) **कला स्नातक - संस्कृत** लिखा जाएगा।
  5. चतुर्वर्षीय प्रतिष्ठा पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **B.A. Sanskrit (Honour's)** (हिन्दी में) **कला स्नातक - संस्कृत (प्रतिष्ठा)** लिखा जाएगा।
  6. चतुर्वर्षीय शोध पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **B.A. Sanskrit (With Research)** (हिन्दी में) **कला स्नातक - संस्कृत (शोध सहित)** लिखा जाएगा।

12

2. द्विवर्षीय पाठ्यक्रम के लिये (अङ्ग्रेजी में) **Master of Art in Sanskrit** (हिन्दी में) **कला निष्णात - संस्कृत** लिखा जाएगा।

उक्त विषयों पर गम्भीर विचार विमर्श के बाद समिति के सदस्यों द्वारा सर्वसम्मति से अनुमोदन किया गया।

विषयक्र. एस.के.टी./बी.ओ.एस./11.16

3. शोध स्तर पर पाठनीय "शिक्षणप्रविधि" के पाठ्यक्रम का अनुमोदन

कार्यविवरण

शोध स्तर पर पाठनीय "शिक्षणप्रविधि" के पाठ्यक्रम का समिति द्वारा अनुमोदन किया गया। इस पाठ्यक्रम का निर्माण एवं अध्यापन विश्वविद्यालय का शिक्षा विभाग करेगा।

अंत में अध्यक्ष के द्वारा बाह्य विषय विशेषज्ञों, कुलपति द्वारा नामित सदस्यों एवं विभागीय सदस्यों का आभार प्रकट किया गया। इस आभार प्रदर्शन के साथ ही संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की पाठ्य समिति का एकादश उपवेशन सम्पन्न हुआ।

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र,विभागाध्यक्ष- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग, अधिष्ठाता, भाषा स्कूल (अध्यक्ष एवं संयोजक, पाठ्य समिति)
2. प्रो. हर्ष मेहता, सेवानिवृत्त , आचार्य - पंजाब विश्वविद्यालय (तलवाड़ा टाउनशिप होशियारपुर(बाह्यविशेषज्ञ)
3. डॉ० ओम दत्त सरोच, सेवानिवृत्त प्राचार्य- संस्कृत महाविद्यालय, चकमोह , हमीरपुर (बाह्यविशेषज्ञ)
4. प्रो० रोशन लाल शर्मा, आचार्य – अंग्रेजी विभाग (कुलपतिद्वारा नामित सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्य –भौतिकी एवं खगोल विज्ञान विभाग (कुलपतिद्वारा नामितः सदस्यः)
6. डॉ. कुलदीप कुमार , सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विभागीय सदस्यः)
7. डॉ. विवेक शर्मा, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
8. डॉ. अर्चना कुमारी, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
9. डॉ.एन.वैति सुब्रह्मणियन, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
10. डॉ. भजहरिदास, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)
11. डॉ. रणजीत कुमार, सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विशेष आमंत्रित सदस्यः)

विभागाध्यक्ष, 16-3-2022

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग

13

Gmail

Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com>

skt कार्यवृत्त

5 messages

Brihaspati Mishra <mishrabrihaspati@hpcu.ac.in> Wed, Mar 16, 2022 at 12:46 PM
To: Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com>, Bhupinder Rana <bhupindercuhp@hpcu.ac.in>

Brihaspati Mishra <mishrabrihaspati@hpcu.ac.in> Wed, Mar 16, 2022 at 12:50 PM
To: Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com>, Bhupinder Rana <bhupindercuhp@hpcu.ac.in>

On Wed, Mar 16, 2022 at 12:46 PM Brihaspati Mishra <mishrabrihaspati@hpcu.ac.in> wrote:

BOS-11 कार्यवृत.pdf
287K

Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com> Wed, Mar 16, 2022 at 1:07 PM
To: omduttsaroch@gmail.com, drharshmehta@yahoo.co.in

विषय : संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की एकादशी पाठ्य समिति (BOS-11) के कार्यवृत्त के संदर्भ में।

आदरणीय महोदय
महोदय संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की एकादशी पाठ्य समिति (BOS-11) के कार्यवृत्त आपके अनुमोदन हेतु संलग्न है
[Quoted text hidden]

BOS-11 कार्यवृत.pdf
287K

Prof.(Dr) Harsh Mehta <drharshmehta@yahoo.co.in> Wed, Mar 16, 2022 at 2:31 PM
To: Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com>

कार्यवृत अनुमोदित किया जाता है।
[Quoted text hidden]

omdutt saroch <omduttsaroch@gmail.com> Wed, Mar 16, 2022 at 2:35 PM
To: Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com>

प्रस्तुत कार्यवृत्तस्यानुमोदनं करोमि।

बुध, 16 मार्च 2022, 1:07 pm को Rajesh Patial <rajesh89patyal@gmail.com> ने लिखा:
[Quoted text hidden]

संलग्नक - I

14

- 635 -

हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय
Central University of Himachal Pradesh

धौलाधार परिसर I -, धर्मशाला, जिला कांगड़ा -, हिमाचल प्रदेश -176215
Dhauladhar Campus - I, Dharamshala, District Kangra (HP)-176215
Website: http://www.cuhimachal.ac.in

आज़ादी का अमृत महोत्सव

संस्कृत-पालि-प्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः (BoS-10) दशमोपवेशनस्य कार्यवृत्तम्

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः दशमोपवेशनं (BoS-10) हिमाचलप्रदेशकेन्द्रीयविश्वविद्यालयस्य धर्मशालास्थिते धौलाधारपरिसर-1 इत्यत्र 20 अक्टूबर, 2021 दिनाङ्के पूर्वाह्णे 11:00 वादने अभूत् । गोष्ठीसमारम्भः पाठ्यसमितेः अध्यक्षस्य संयोजकस्य च डॉ.बृहस्पतिमिश्रस्य औपचारिकस्वागतभाषणेन अभवत् ।

अस्मिन् उपस्थिताः सदस्याः आसन् –

1. डॉ. बृहस्पतिमिश्रः ,विभागाध्यक्षः , संस्कृतपालिप्राकृतविभागः , अधिष्ठाता, भाषासंकायः (अध्यक्षः संयोजकश्च , पाठ्यसमितिः)
2. प्रो. हर्षमेहता, सेवानिवृत्त आचार्यः - पंजाबविश्वविद्यालयः, (तलवाड़ा, होशियारपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः) (गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)
3. डॉ० ओम्दत्तः सरोचः , सेवानिवृत्तः प्राचार्यः, संस्कृतमहाविद्यालयः , चकमोहः , हमीरपुरम् (बाह्यविशेषज्ञः) (गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)
4. प्रो० रोशनलालशर्मा, आचार्यः,आङ्ग्लविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्यः,भौतिकीखगोलविज्ञानविभागः (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः) (गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)
6. डॉ. कुलदीपकुमारः , सहायक आचार्यः, संस्कृतपालिप्राकृतविभागः (विभागीयः सदस्यः)

अस्मिन् उपवेशने विभागाध्यक्षः एतां कार्यसूचीं समुपस्थापितवान्-

- 10.1 27सितम्बर, 2021 दिनाङ्के जातस्य पाठ्यसमितेः नवमीं उपवेशनस्य कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम् ।
- *10.2* राष्ट्रियशिक्षानीतिः-2020 इत्यस्याः अनुसरणे संस्कृतविभागेन रचितस्य चतुर्वर्षीयस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य शोधसहितस्य अनुमोदनम् ।
- 10.3 संस्कृतविभागेन अन्यविभागीयच्छात्राणां कृते अन्तर्विषयकश्रेण्यां स्नातकोत्तरस्तरे स्नातकस्तरे च द्वयोः श्रेयाङ्कयोः द्वयोः पत्रयोः अनुमोदनम्।
- 10.4 शास्त्रीति-कार्यक्रमं प्रविष्टाः तेषां कृते अनुवादस्य एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्।
- 10.5 निर्धारितस्य SKT-302 (वैदिकसाहित्यम्) इत्यस्य चतुःश्रेयाङ्कपत्रस्य स्थाने SKT-315 (ऋक्सूक्तसंग्रहः) इति एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्।

कार्यविवरणम् इत्थम् अस्ति-

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.1

27 सितम्बर, 2021 दिनाङ्के जातस्य पाठ्यसमितेः नवमस्य उपवेशनस्य कार्यवृत्तस्य अनुमोदनम् | (संलग्नक-1)

कार्यविवरणम्-

संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः नवमस्य उपवेशनस्य कार्यवृत्तं डॉ. कुलदीपकुमारः सहायक आचार्यः संस्कृतपालिप्राकृतविभागस्य प्रस्तुतवान् यस्य अनुमोदनं समितिसदस्यैः विचारविमर्शानन्तरं कृतम् |

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.2

राष्ट्रियशिक्षानीतिः-2020 इत्यस्याः अनुसरणे संस्कृतविभागेन रचितस्य चतुर्वर्षीयस्य शास्त्रिकार्यक्रमस्य शोधसहितस्य अनुमोदनम् | (संलग्नक-2)

कार्यविवरणम्

विश्वविद्यालयद्वारा राष्ट्रियशिक्षानीतिः-2020 इत्यस्याः अनुपालनार्थं निर्णीतमस्ति | भारतसर्वकारद्वारा प्रकाशितस्य राजपत्रस्य अनुसारेण शास्त्रीत्युपाधिः B.A.इत्युपाधिना समकक्षः अस्ति (संलग्नक-1) | अतः राष्ट्रियशिक्षानीतेः (2020) स्नातकस्तरीयाः नियमाः शास्त्रीत्युपाधये मान्या भविष्यन्ति | तदनुसरणे संस्कृतविभागेन शास्त्रिकार्यक्रमस्य शोधसहितस्य संरचना निर्धारिता | (संलग्नक-2) तत्र शास्त्रिकार्यक्रमस्य अष्टसु सत्रेषु पूर्णेषु शास्त्री (शोधसहितः)/प्रतिष्ठा इत्युपाधिः लप्स्यते | केवलं षट्सु सत्रेषु पूर्णेषु शास्त्री इत्युपाधिः लप्स्यते | तत्र षष्ठसत्रं यावत् प्रतिसत्रं चतुर्विंशतिः श्रेयाङ्काः निर्धारिताः | इत्थं षट्सु सत्रेषु आहत्य चतुश्चत्वारिंशदुत्तरशतस्य (144) श्रेयाङ्कानामर्जनानन्तरमेव शास्त्री इत्युपाधिः लप्स्यते | सप्तमाष्टमसत्रयोः प्रतिसत्रं विंशतिः श्रेयाङ्काः अर्जनीयत्वेन निर्धारिताः | इत्थम् अष्टसु सत्रेषु आहत्य चतुरशीत्युत्तरशतस्य (184) श्रेयाङ्कानामर्जनानन्तरमेव शास्त्री (शोधसहितः) इत्युपाधिः लप्स्यते |

तत्र षट्सु सत्रेषु मुख्यविषयत्वेन चतुर्णां श्रेयाङ्कानां व्याकरणस्य सप्तपत्राणि साहित्यस्य च पञ्चपत्राणि अध्येयानि भविष्यन्ति |तत्र प्रथमे सत्रे व्याकरणे मध्यसिद्धान्तकौमुद्याः हलन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणं यावत् पाठयिष्यते | एवमेव अग्रिमेष्वपि सत्रेषु मध्यसिद्धान्तकौमुद्याः प्रायः तुल्यशरीराः पञ्चभागाः पाठयिष्यन्ते | एवं मध्यसिद्धान्तकौमुद्याः प्रायः तुल्यशरीरेषु षड्भागेषु सम्पूर्णा मध्यसिद्धान्तकौमुदी पाठयिष्यते | व्याकरणस्य सप्तमे पत्रे सिद्धान्तकौमुद्या विभक्त्यर्थप्रकरणं पाठयिष्यते | प्रथमे सत्रे प्रयोगशाला/क्षेत्रीयकार्यम् इति विभागान्तर्गतम् उच्चारणस्य द्वयोः श्रेयाङ्कयोः एकः पाठ्यक्रमः संयोजयिष्यते |

सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम् |

अत्र सरोचमहोदयेन परामर्शः प्रदत्तः यत् प्रथमसत्रे कर्मकाण्डस्य द्वयोः श्रेयाङ्कयोः एकं पत्रं व्यावसायिक/कौशलविकासपाठ्यक्रमे योजनीयम् | द्वितीयसत्रे ज्योतिषस्यापि चतुर्णां श्रेयाङ्कानाम् एकं पत्रं योजनीयम् | एतस्मिन् विषये निर्णयः अभूद् यद् कस्मिंश्चिद् एकस्मिन् सत्रे एतयोः द्वयोः विषययोः पाठनं कर्तव्यम् भविष्यति।

16

633

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.3

संस्कृतविभागेन अन्यविभागीयच्छात्राणां कृते अन्तर्विषयकश्रेण्यां स्नातकोत्तरस्तरे स्नातकस्तरे च द्वयोः श्रेयाङ्कयोः द्वयोः पत्रयोः अनुमोदनम्। (संलग्नक-3)

कार्यविवरणम्

संस्कृतविभागेन अन्यविभागीयच्छात्राणां कृते अन्तर्विषयकश्रेण्यां स्नातकोत्तरस्तरे स्नातकस्तरे च द्वयोः श्रेयाङ्कयोः द्वे पत्रे अध्येयत्वेन निर्धारिते भविष्यतः ययोः अन्यतरं पत्रं छात्रैः पठनीयं भविष्यति | तत्र अन्तर्विषयकश्रेण्यां स्नातकोत्तरस्तरे प्रथमसत्रे व्यावहारिकं संस्कृतम् (SKT 209), संस्कृतविज्ञानपरम्परा (SKT 214) इति पत्रद्वयं स्नातकस्तरे प्रथमसत्रे च संस्कृतज्ञानपरम्परा (SKT 208), संस्कृतप्रवेशः(SKT 204) इति पत्रद्वयम् अन्यविभागीयच्छात्राणां कृते संस्कृतविभागेन प्रस्तावितं करिष्यते |सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम्|

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.4

शास्त्रीति-कार्यक्रमं प्रविष्टाः तैः अनुवादस्य एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक-4)

कार्यविवरणम्

ये छात्राः द्वादश्यां कक्षायां संस्कृतविषयमनधीत्यैव शास्त्रीति-कार्यक्रमं प्रविष्टाः तैः प्रथमसत्रे अनुवादस्य एकं पत्रं पठनीयं भविष्यति | अस्य पत्रस्य संरचना चतुःश्रेयाङ्कपाठ्यक्रमवद् भविष्यति किन्तु आहत्य श्रेयाङ्केषु अस्य योगो न भविष्यति | शास्त्रीत्युपाधिप्राप्तये अत्र उत्तीर्णता आवश्यकी भविष्यति |

सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम् |

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.5

निर्धारितस्य SKT-302 (वैदिकसाहित्यम्) इत्यस्य चतुःश्रेयाङ्कपत्रस्य स्थाने SKT-315 (ऋक्सूक्तसंग्रहः) इति एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक-5)

कार्यविवरणम्

नवम्यां पाठ्यसमितौ स्नातकोत्तरप्रथमसत्रे निर्धारितस्य SKT-302 (वैदिकसाहित्यम्) इत्यस्य चतुःश्रेयाङ्कपत्रस्य स्थाने SKT-315 (ऋक्सूक्तसंग्रहः) इति द्विश्रेयाङ्कपत्रम् अध्यापयिष्यते | छात्राः अन्तरनुशासनश्रेण्यां अन्यविभागीयं द्विश्रेयाङ्कपत्रम् एकं च पठिष्यन्ति येन स्नातकोत्तरप्रथमसत्रे निर्धारितश्रेयाङ्काः पूर्णा भविष्यन्ति |

सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम्|

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.6

व्याकरणं भाषा विज्ञानं च (SKT 303) इत्यस्य स्थाने भाषाविज्ञानम् (SKT 316) इति एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक-6)

कार्यविवरणम्

स्नातकोत्तरस्तरे प्रथमसत्रे व्याकरणं भाषा विज्ञानं च (SKT 303) इत्यस्य स्थाने भाषाविज्ञानम् (SKT 316) इति पत्रं पाठयिष्यते | (संलग्नकम्-6)

सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम् |

A 3 (

17 632-

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.7

आधुनिकसंस्कृतवाङ्मयम् (SKT 313) इति एकस्य पत्रस्य अनुमोदनम्। (संलग्नक-7)

कार्यविवरणम्

नवम्यां पाठ्यसमितौ स्नातकोत्तरस्तरे प्रथमसत्रे आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 313) इति पत्रं पाठनीयत्वेन अनुमोदितमासीत् | परं पुरा स्नातकोत्तरस्तरे आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 381) इति पत्रं स्नातकोत्तरस्तरे पाठनीयत्वेन अनुमोदितमासीत् | अतः इदानीं स्नातकोत्तरस्तरे प्रथमसत्रे आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 313) इत्यस्य स्थाने आधुनिकसंस्कृतवाङ्मयम् (SKT 313) इति पत्रं पाठयिष्यते |

सर्वैः सदस्यैः गभीरविचारणानन्तरम् अस्य सर्वसम्मत्या अनुमोदनं कृतम् |

अन्ते अध्यक्षद्वारा बाह्यविषयविशेषज्ञानां , कुलपतिद्वारानामितसदस्यानां विभागीयसदस्यानां च आभारः प्रकटितः । अनेन आभारप्रदर्शनेन साकमेव संस्कृतपालीप्राकृतविभागस्य पाठ्यसमितेः नवमम् उपवेशनं संपन्नमभूत्।

1. डॉ. बृहस्पतिमिश्रः (अध्यक्षः संयोजकश्च , पाठ्यसमितिः) 20-10-2021
2. प्रो. हर्षमेहता (बाह्यविशेषज्ञः)
3. डॉ० ओम्दत्तः सरोचः (बाह्यविशेषज्ञः)
4. प्रो० रोशनलालशर्मा (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री (कुलपतिद्वारानामितः सदस्यः)
6. डॉ. कुलदीपकुमारः (विभागीयः सदस्यः)

(हिन्दी मे अनुवाद)

पाठ्य-समिति की दसवीं बैठक

संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग की दसवीं पाठ्य समिति (BoS-10) का कार्यवृत्त

संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग की दशमी पाठ्य समिति (BoS-10) की बैठक हिमाचल प्रदेश केंद्रीय विश्वविद्यालय के धर्मशाला स्थित धौलाधार परिसर-1 में 20 अक्टूबर, 2021 2021 को पूर्वाह्न 11:00 पर हुई । गोष्ठी का आरंभ पाठ्य समिति के अध्यक्ष एवं संयोजक डॉ. बृहस्पति मिश्र के औपचारिक स्वागत भाषण से हुआ । इस बैठक में उपस्थित सदस्य थे –

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र, विभागाध्यक्ष- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग, अधिष्ठाता, भाषा स्कूल (अध्यक्ष एवं संयोजक, पाठ्य समिति)
2. प्रो. हर्ष मेहता, सेवानिवृत्त , आचार्य - पंजाब विश्वविद्यालय (तलवाड़ा टाउनशिप होशियारपुर(बाह्यविशेषज्ञ)

18

681 -

3. डॉ० ओम दत्त सरोच, सेवानिवृत्त प्राचार्य- संस्कृत महाविद्यालय, चकमोह , हमीरपुर (बाह्यविशेषज्ञ)
4. प्रो० रोशन लाल शर्मा, आचार्य – अंग्रेजी विभाग (कुलपतिद्वारा नामित सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री, आचार्य – भौतिकी एवं खगोल विज्ञान विभाग (कुलपतिद्वारा नामितः सदस्यः)
6. डॉ. कुलदीप कुमार , सहायक आचार्य- संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग (विभागीय सदस्यः)

इस बैठक के लिए विभागाध्यक्ष ने इस कार्य सूची का उपस्थापन किया-

- 10.1नवमीं पाठ्य समिति (BoS-9) की वैठक के कार्यवृत्त का अनुमोदन |
- 10.2 राष्ट्रीय शिक्षा नीति :- 2020 के अनुसार संस्कृत विभाग में शोध सहित चतुर्थ वर्ष शास्त्री (बी.ए.) के पाठ्यक्रम के अनुमोदन हेतु ||
- 10.3 संस्कृतविभाग के द्वारा अन्यविभागीय छात्रों के लिये अन्तर्विषयकश्रेणी में स्नातकोत्तर और स्नातकस्तर पर 02 श्रेयाङ्कों के दो पत्र अध्ययन के के अनुमोदन हेतु।
- 10.4 शास्त्री कार्यक्रम में प्रविष्ट छात्रों को अनुवाद का एक पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु।
- 10.5 स्नातकोत्तर के प्रथम सत्र में (श्रेयाङ्क-4) वैदिकसाहित्यम् (SKT 302) के स्थान पर ऋक्सूक्तसंग्रह (SKT 315) का दो श्रेयाङ्कों का एक पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु।
- 10.6 व्याकरणं भाषा विज्ञानं च (SKT 303) इस पत्र के स्थान पर भाषाविज्ञानम् (SKT 316) पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु।
- 10.7 आधुनिकसंस्कृतवाङ्मयम् (SKT 313) पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.1

नवमीं पाठ्य समिति (BoS-9) की वैठक के कार्यवृत्त का अनुमोदन | (संलग्नक -1)

कार्यविवरण

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग की नवमीं पाठ्य समिति (BoS-9) का कार्यवृत्त डॉ. कुलदीप कुमार, सहायक आचार्य संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग द्वारा प्रस्तुत किया गया जिसका विचार विमर्श के बाद समिति के सदस्यों द्वारा अनुमोदन किया गया |

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.2

राष्ट्रीय शिक्षा नीति :- 2020 के अनुसार संस्कृत विभाग में शोध सहित चतुर्थ वर्ष शास्त्री (बी.ए.) के पाठ्यक्रम के अनुमोदन हेतु | (संलग्नक -2)

कार्य विवरण

हिमाचल प्रदेश केंद्रीय विश्वविद्यालय द्वारा राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 के अनुपालन का निर्णय किया गया है भारत सरकार के द्वारा प्रकाशित राज पत्र के अनुसार शास्त्री उपाधि बीए उपाधि के समकक्ष है। अतः राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 के स्नातक के नियम शास्त्री उपाधि के लिए भी मान्य होंगे। उसी का अनुसरण करते हुए संस्कृत विभाग ने शोधसहित शास्त्री कार्यक्रम की संरचना निर्धारित की है। (संलग्नक 2)

A 2

तदनुसार शास्त्री कार्यक्रम के 8 सत्र पूरे होने पर शास्त्री (शोधसहित/ प्रतिष्ठा) उपाधि प्राप्त होगी। 6 सत्र पूरे होने पर शास्त्री उपाधि प्राप्त होगी। इस कार्यक्रम में छठवें सत्र तक प्रत्येक सत्र में 24 श्रेयाङ्कों का निर्धारण किया गया है। इस प्रकार सत्रों में कुल मिलाकर 144 श्रेयाङ्कों के अर्जन के बाद ही शास्त्री की उपाधि प्राप्त होगी। सातवें और आठवें सत्र में प्रत्येक सत्र में 20 श्रेयाङ्कों का अर्जन करना होगा। इस प्रकार 8 सत्रों में कुल मिलाकर 184 श्रेयाङ्कों का अर्जन करने के बाद ही 'शास्त्री शोधसहित/ प्रतिष्ठा' की उपाधि प्राप्त होगी पहले छह सत्रों में मुख्य विषय के रूप में 4 श्रेयाङ्कों के व्याकरण के सात पत्र और साहित्य के पाँच पत्र पढ़ने होंगे। प्रथम सत्र में व्याकरण विषय के अंतर्गत मध्यसिद्धान्त कौमुदी के हलन्तनपुंसकलिंग प्रकरण तक पढ़ाया जाएगा। इसी प्रकार आगे के सत्रों में भी मध्यसिद्धान्तकौमुदी के प्रायः तुल्य शरीर वाले 5 भाग पढ़ाये जायेंगे। इस प्रकार प्रायः तुल्य कलेवर वाले छह भागों में विभाजित कर सम्पूर्ण मध्यसिद्धान्त कौमुदी पढ़ाई जायेगी। व्याकरण विषय के सप्तम पत्र में सिद्धान्तकौमुदी का विभक्त्यर्थ प्रकरण पढ़ाया जाएगा। प्रथम सत्र में प्रयोगशाला/ क्षेत्रीय कार्य विभाग के अन्तर्गत 2 श्रेयाङ्कों का उच्चारण का एक पाठ्यक्रम जोड़ा जाएगा।

सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार-विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया। इस विषय में सरोच महोदय ने यह परामर्श दिया कि प्रथम सत्र में 2 श्रेयाङ्कों का कर्मकाण्ड का एक पत्र व्यावसायिक/ कौशल विकास के पाठ्यक्रम में जोड़ना चाहिए। दूसरे सत्र में 4 श्रेयाङ्कों का ज्योतिष का भी एक पत्र जोड़ना चाहिए।
इस विषय में निर्णय हुआ कि एक सत्र में ये दोनों विषय पढायें जायेंगे।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.3

संस्कृतविभाग के द्वारा अन्यविभागीय छात्रों के लिये अन्तर्विषयकश्रेणी में स्नातकोत्तर और स्नातकस्तर पर 02 श्रेयाङ्कों के दो पत्र अध्ययन के के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक -3)

कार्यविवरणम्

संस्कृतविभाग के द्वारा अन्यविभागीय छात्रों के लिये अन्तर्विषयकश्रेणी में स्नातकोत्तर और स्नातकस्तर पर 02 श्रेयाङ्कों के दो दो पत्र अध्ययन के लिये निर्धारित होंगे जिनमें से छात्रों को एक पत्र पढ़ना होगा। अन्तर्विषयकश्रेणी में स्नातकोत्तरस्तर पर प्रथमसत्र में व्यावहारिकं संस्कृतम् (SKT 209) और संस्कृतविज्ञानपरम्परा (SKT 214) ये दो पत्र एवं स्नातकस्तर पर प्रथमसत्र में संस्कृतज्ञानपरम्परा (SKT 208) और संस्कृतप्रवेशः(SKT 204) ये दो पत्र संस्कृतविभाग के द्वारा अन्यविभागीय छात्रों के लिये प्रस्तावित किये जायेंगे। सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.4

शास्त्री कार्यक्रम में प्रविष्ट छात्रों को अनुवाद का एक पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक-4)

कार्यविवरण

जिन छात्रों ने 12वीं कक्षा में संस्कृत विषय को पढ़े बिना ही शास्त्री कार्यक्रम में प्रवेश ले लिया है उन्हें अनुवाद का एक पत्र पढ़ना होगा। इस पत्र की संरचना 4 श्रेयाङ्कों वाले पाठ्यक्रम के समान होगी किन्तु श्रेयाङ्कों में इसका योग नहीं होगा और शास्त्री उपाधि की प्राप्ति के लिए इस पत्र को उत्तीर्ण करना अनिवार्य होगा। सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.5

स्नातकोत्तर के प्रथम सत्र में (श्रेयाङ्क-4) वैदिकसाहित्यम् (SKT 302) के स्थान पर ऋक्सूक्तसंग्रह (SKT 315) का दो श्रेयाङ्कों का एक पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक-5)

कार्यविवरण

नवमी पाठ्य समिति की बैठक में स्नातकोत्तर के प्रथम सत्र में वैदिकसाहित्यम् (SKT 302) का एक पत्र निर्धारित किया गया था। अब

SHOT ON REDMI

20

-629-

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.5

स्नातकोत्तर के प्रथम सत्र में (श्रेयाङ्क-4) वैदिकसाहित्यम् (SKT 302) के स्थान पर ऋक्सूक्तसंग्रह (SKT 315) का दो श्रेयाङ्कों का एक पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक-5)

कार्यविवरण

नवमी पाठ्य समिति की बैठक में स्नातकोत्तर के प्रथम सत्र में वैदिकसाहित्यम् (SKT 302) का एक पत्र निर्धारित किया गया था। अब इसके स्थान पर ऋक्सूक्तसंग्रह (SKT 315) का दो श्रेयाङ्कों का एक पत्र पढ़ाया जाएगा। अंतर्विषयक श्रेणी में छात्र अन्य विभाग के द्वारा प्रस्तावित दो श्रेयाङ्कों का एक पत्र और पढ़ेंगे जिससे प्रथम सत्र में निर्धारित श्रेयाङ्क पूर्ण हो सकेंगे। सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार-विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.6

व्याकरणं भाषा विज्ञानं च (SKT 303) इस पत्र के स्थान पर भाषाविज्ञानम् (SKT 316) पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु।

(संलग्नक-6)

कार्यविवरण

स्नातकोत्तर के प्रथमसत्र में व्याकरणं भाषा विज्ञानं च (SKT 303) इस पत्र के स्थान पर भाषाविज्ञानम् (SKT 316) यह पत्र पढ़ाया जायेगा। (संलग्नकम्-3) सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार-विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया।

विषयक्र. : एस.के.टी./बी.ओ.एस/10.7

आधुनिकसंस्कृतवाङ्मयम् (SKT 313) पत्र पढ़ाने के अनुमोदन हेतु। (संलग्नक-7)

कार्यविवरण

नवमी पाठ्यसमिति में स्नातकोत्तर के प्रथमसत्र में आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 313) यह पत्र पाठनीय विषय के रूप में अनुमोदित किया गया था परन्तु आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 381) इस नाम का पत्र पहले ही स्नातकोत्तरस्तर पर पाठनीय विषय के रूप में अनुमोदित किया जा चुका है। अतः अब स्नातकोत्तरस्तर पर प्रथमसत्र में आधुनिकसंस्कृतसाहित्यम् (SKT 313) इस पत्र के स्थान पर आधुनिकसंस्कृतवाङ्मयम् (SKT 313) यह पत्र पढ़ाया जायेगा। (संलग्नकम्-4) सभी सदस्यों ने गम्भीर विचार-विमर्श के बाद सर्वसम्मति से इसका अनुमोदन कर दिया।

अंत में अध्यक्ष के द्वारा बाह्य विषयविशेषज्ञों, कुलपति के द्वारा नामित सदस्यों एवं विभागीय सदस्यों का आभार प्रकट किया गया। इस आभार प्रदर्शन के साथ ही संस्कृत पाली एवं प्राकृत विभाग की पाठ्य समिति का दशम उपवेशन संपन्न हुआ।

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र (अध्यक्ष एवं संयोजक, पाठ्य समिति)
2. प्रो. हर्ष मेहता (बाह्यविशेषज्ञ) *(गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)*
3. डॉ० ओम् दत्त सरोच (बाह्यविशेषज्ञ) *(गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)*
4. प्रो० रोशन लाल शर्मा (कुलपतिद्वारा नामित सदस्यः)
5. प्रो. ओ.एस.के.शास्त्री (कुलपतिद्वारा नामितः सदस्यः) *(गूगलमीट आभासीय-माध्यमेन)*
6. डॉ. कुलदीप कुमार (विभागीय सदस्यः)

26-10-202

विभागाध्यक्ष,

संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग

21

अनुलग्नक -2

हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय

Central University of Himachal Pradesh

धौलाधार परिसर I -, धर्मशाला, जिला कांगड़ा -, हिमाचल प्रदेश –176215

Dhauladhar Campus - I, Dharamshala, District Kangra (HP)-176215

Website: http://www.cuhimachal.ac.in

आज़ादी का अमृत महोत्सव

Dated:23.02.2022

संस्कृत,पालि एवं प्राकृत-विभाग में बी.ए. (संस्कृत)उपाधि में शास्त्री शब्द जोड़ने की औपचारिकता के निमित्त गठित समिति का कार्यवृत्त

हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय द्वारा प्रदान की जाने वाली बी.ए. संस्कृत की उपाधि में शास्त्री शब्द जोड़ने से संबन्धित औपचारिकताओं पर विचार-विमर्श करने के लिए कार्यालय आदेश संख्या **1-1/हि.प्र.के.वि./शै./2010/खंड-IX/404-405** दिनांक **18.01.2020** के अनुसार गठित, समिति की गोष्ठी दिनाङ्क- 23/02/2022 मध्याह्नोत्तर 2:30 बजे अधिष्ठाता,भाषासंकाय के कक्ष में सम्पन्न हुई।

इस समिति की गोष्ठी में निम्नलिखित सदस्य उपस्थित थे-

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र, विभागाध्यक्ष, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.
2. प्रो. लक्ष्मी निवास पाण्डेय, निदेशक, वेदव्यास परिसर, केन्द्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय
3. डॉ. राजेश शर्मा, प्राचार्य, राजकीय महाविद्यालय, धर्मशाला
4. डॉ. सुमन शर्मा, परीक्षा नियंत्रक, हि. प्र. के.वि.
5. डॉ. कुलदीप कुमार, सहायक आचार्य, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.
6. डॉ. रणजीत कुमार,सहायक आचार्य, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.

बैठक का आरम्भ वैदिक मंगलाचरण से हुआ। संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग के अध्यक्ष डॉ. बृहस्पति मिश्र ने समिति के सदस्यों का स्वागत किया।

इसके बाद समिति ने हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय के द्वारा प्रदान की जाने वाली बी.ए. संस्कृत की उपाधि में शास्त्री शब्द जोड़ने के विषय का सम्पूर्ण आकलन करने के लिए विचार विमर्श आरम्भ किया।

इस क्रम में समिति ने हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय के बी.ए. (संस्कृत) और शास्त्री के पाठ्यक्रमों का अवलोकन किया। अन्य विश्वविद्यालयों के शास्त्री पाठ्यक्रमों का भी अवलोकन किया गया और उनकी तुलनात्मक समीक्षा की गयी। गहन विचार विमर्श के बाद समिति ने निम्नलिखित अनुशंसा की-

1. शास्त्री पाठ्यक्रम में शास्त्रीय विषयों का अध्यापन अधिक कराया जाता है ताकि किसी एक शास्त्र में छात्र की गति हो सके| वर्तमान में हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय में बी.ए. (संस्कृत) पाठ्यक्रम में साहित्य प्रमुख विषय है परन्तु साहित्यशास्त्र के पत्र अपेक्षाकृत अल्प हैं | इसके अतिरिक्त संस्कृत के विभिन्न आयामों का सामान्य अध्ययन और आधुनिक विषयों का भी पर्याप्त अध्ययन हो रहा है। अतः बी.ए. (संस्कृत) में शास्त्री शब्द जोड़ने के लिए बी.ए.(संस्कृत) के छात्रों द्वारा साहित्यशास्त्र के चार पत्र एक सत्र में अतिरिक्त रूप में पढ़े जाने चाहिए|

2. यह व्यवस्था राष्ट्रीय शिक्षा नीति 2020 के अनुसार अध्यापन प्रारम्भ होने से पूर्व प्रदान की जा रही बी.ए.(संस्कृत) की उपाधि प्राप्त कर चुके छात्रों एवं प्रवेश ले चुके छात्रों के लिए संस्तुत की जा रही है।

3. इसकी प्रवेश प्रक्रिया 2022-23 के शैक्षणिक सत्र से प्रारम्भ होगी क्योंकि इससे पूर्व इन पत्रों के लिए पाठ्यक्रम के प्रारूप और अन्तर्वस्तु की संरचना करनी होगी एवं पाठ्य समिति का अनुमोदन भी अपेक्षित होगा।

4. छात्रों द्वारा उक्त पत्रों का अध्ययन शैक्षणिक सत्र 2023-24 तक पूर्ण करना होगा|

गोष्ठी के अंत में अध्यक्ष महोदय ने समिति के सभी सदस्यों का धन्यवाद किया और मंगल श्लोक के साथ गोष्ठी का समापन हुआ|

1. **डॉ. बृहस्पति मिश्र, विभागाध्यक्ष, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.**
2. **प्रो. लक्ष्मी निवास पाण्डेय, निदेशक, वेदव्यास परिसर, केन्द्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय**
3. **डॉ. राजेश शर्मा, प्राचार्य, राजकीय महाविद्यालय, धर्मशाला**
4. **डॉ. सुमन शर्मा, परीक्षा नियंत्रक, हि. प्र. के.वि.**
5. **डॉ. कुलदीप कुमार, सहायक आचार्य, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.**
6. **डॉ. रणजीत कुमार,सहायक आचार्य, संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, हि. प्र. के.वि.**

23-2-2022
डॉ. बृहस्पति मिश्र
विभागाध्यक्ष, संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - SKT441 श्रेयाङ्काः - 4

पाठ्यक्रमनाम - **काव्यप्रकाशः १**

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/ व्यावहारिककार्यस्य/ अनुशिक्षणस्य/ शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः अलङ्कारशास्त्रस्य बोधेन सहैव नूतनकाव्यसर्जनकौशलस्य विकाससम्पादनेन नाट्यशास्त्रीयसिद्धान्तानाञ्च परिचयप्रदानेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं काव्यशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

- माध्यमिकी परीक्षा – 25%
- सत्रान्तपरीक्षा – 50%
- सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%
    - पुस्तकालयकार्यम् – 5%
    - गृहकार्यम् - 5%
    - कक्षापरीक्षा – 10%
    - कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या **विषयः** **होरा ४०**

१. **काव्यप्रकाशः (परिचयः)** –

- काव्यप्रकाशस्य सामान्यपरिचयः
- मम्मटस्य संस्कृतसाहित्ये योगदानम्
- काव्यशास्त्रस्य अलङ्कारशास्त्रे स्थानम्

२. **काव्यप्रकाशः (प्रथमोल्लासः)** –

- मङ्गलाचरणम्
- काव्यप्रयोजनानि

३. **काव्यप्रकाशः (प्रथमोल्लासः) –**

- काव्यस्य हेतवः
- काव्यस्वरूपम्
- काव्यस्य भेदाः

४. **काव्यप्रकाशः (द्वितीयोल्लासः) –**

- अभिधा
- लक्षणा
- व्यञ्जना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-०८	काव्यप्रकाशस्य सामान्यपरिचयः, मम्मटस्य संस्कृतसाहित्ये योगदानम्, काव्यशास्त्रस्य अलङ्कारशास्त्रे स्थानम्	१
०९-२०	मङ्गलाचरणम् काव्यप्रयोजनानि	१
२१-३०	काव्यस्य हेतवः, काव्यस्वरूपम्, काव्यस्य भेदाः	१
३१-४०	अभिधा, लक्षणा, व्यञ्जना	१

सन्दर्भग्रन्थाः -

१. काव्यप्रकाशः, डॉ० श्रीनिवास शास्त्री, साहित्यभण्डारः,सुभाष बाजार,मेरठ-२

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - SKT442 श्रेयाङ्काः - 4

पाठ्यक्रमनाम - **काव्यप्रकाशः २**

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/ व्यावहारिककार्यस्य/ अनुशिक्षणस्य/ शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः अलङ्कारशास्त्रस्य बोधेन सहैव नूतनकाव्यसर्जनकौशलस्य विकाससम्पादनेन नाट्यशास्त्रीयसिद्धान्तानाञ्च परिचयप्रदानेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं काव्यशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

- माध्यमिकी परीक्षा – 25%
- सत्रान्तपरीक्षा – 50%
- सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%
    - पुस्तकालयकार्यम् – 5%
    - गृहकार्यम् - 5%
    - कक्षापरीक्षा – 10%
    - कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या **विषयः** **होरा ४०**

१. **काव्यप्रकाशः (अष्टमोल्लासः)** –

२. गुणालङ्कारविवेकः, अलङ्कारलक्षणमुदाहरणञ्च, गुणानां भेदाः (माधुर्य्यम् ओजः प्रसादश्च)

३. **काव्यप्रकाशः (नवमोल्लासः)**

शब्दालङ्कारनिरूपणम् – वक्रोक्तिः, अनुप्रासः, यमकः, श्लेषः भेदाश्च

४. **काव्यप्रकाशः (दशमोल्लासः)**

अर्थालङ्कारनिरूपणम् – उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकः, अपह्नुतिः, समासोक्तिः, निदर्शना, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः भेदाश्च, अर्थान्तरन्यासः भेदाश्च, स्वभावोक्तिः, संसृष्टिः, सङ्करः भेदाश्च ।

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-१०	गुणालङ्कारविवेकः, अलङ्कारलक्षणमुदाहरणञ्च, गुणानां भेदाः (माधुर्य्यम् ओजः प्रसादश्च)	१
११-२०	वक्रोक्तिः, अनुप्रासः, यमकः, श्लेषः भेदाश्च	१
२१-४०	उपमा, उत्प्रेक्षा, रूपकः, अपह्नुतिः, समासोक्तिः, निदर्शना, दृष्टान्तः, विभावना, विशेषोक्तिः भेदाश्च, अर्थान्तरन्यासः भेदाश्च, स्वभावोक्तिः, संसृष्टिः, सङ्करः भेदाश्च ।	१

सन्दर्भग्रन्थाः -

१. काव्यप्रकाशः, डॉ० श्रीनिवास शास्त्री, साहित्यभण्डारः,सुभाष बाजार,मेरठ-२

8

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः – SKT-443

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – वक्रोक्तिसिद्धान्तः

श्रेयाङ्काः - 04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम्– संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम्१५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्राणां काव्यशास्त्रीयस्य वक्रोक्तिसिद्धान्तस्य बोधनं वर्तते येन काव्यशास्त्रस्य अध्ययने तदीयसिद्धान्तानामवगमे च तेषां काठिन्यनिवारणं स्यात् ।

उपस्थितेरनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्षासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतमा उपस्थितिः ७५% न भवति चेच्छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्–25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

विषयान्तर्वस्तु	**अन्वितिसंख्या**	**विषयः होराविभागः**

१. **वक्रोक्तिः** (६)

कुन्तकमते काव्यप्रयोजनम्,काव्यस्य सामान्यलक्षणम्, विशेषलक्षणम्, स्वभावोक्तिनिराकरणम्,कविव्यापारवक्रता

२.**वक्रताप्रकाराः** (१७)

वर्णविन्यासवक्रता तद्भेदाश्च,पदपूर्वार्धवक्रता तद्भेदाश्च,प्रत्ययाश्रितवक्रता तद्भेदाश्च,वाक्यवक्रता,प्रकरणवक्रता,प्रबन्धवक्रता

३. काव्यबन्धः (१)

४. काव्यमार्गाः (६)

रीतयः,मार्गाः,मार्गाणां सामान्यगुणाः,सुकुमारमार्गः,विचित्रमार्गः,मध्यममार्गः

५. वक्रतादृष्ट्या अलङ्काराः (१०)

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानानां विषयः	निर्धारितग्रन्थाः
१,२,३,४,५,६	कुन्तकमते काव्यप्रयोजनम्,काव्यस्य सामान्यलक्षणम्, विशेषलक्षणम्, स्वभावोक्तिनिराकरणम्,कविव्यापारवक्रता	१,२,३
७,८,९,१०,११, १२,१३,१४,१५,१६,१७,१८, १९,२०,२१ २२,२३	वर्णविन्यासवक्रता तद्भेदाश्च,पदपूर्वार्धवक्रता तद्भेदाश्च,प्रत्ययाश्रितवक्रता तद्भेदाश्च,वाक्यवक्रता,प्रकरणवक्रता,प्रबन्धवक्रता	१,२,३
२४	काव्यबन्धः	१,२,३
२५,२६,२७,२८,२९,३०	काव्यमार्गाः	१,२,३
३१,३२,३३,३४,३५,३६,३७, ३८३९,४०,	वक्रतादृष्ट्या अलङ्काराः	१,२,३

निर्धारितग्रन्थाः –

१. वक्रोक्तिजीवितम् (प्रथमोन्मेषः),आचार्यराजानककुन्तकविरचितम्,संपादिका व्याख्याकर्त्री च डा. प्रज्ञापाण्डेय,चौखम्बा कृष्णदासअकादमी,वाराणसी,2020

२. वक्रोक्तिजीवितम् ,आचार्यराजानककुन्तकविरचितम्,संपादक एवं व्याख्याकार सुशील कुमार डे,फिर्मा के. एल. मुखोपाध्याय,कलकत्ता,1961

३. वक्रोक्तिजीवितम् ,आचार्यराजानककुन्तकविरचितम्,संपादक- डा. रमाकान्त पाण्डेय,राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थान,नवदेहली

BA 1 Sanskrit (Hons.)

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - SKT444

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – काव्यशास्त्रसिद्धान्तः

श्रेयाङ्काः : 04

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि-

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते छात्रेषु साहित्यदर्पणस्य आदिमपरिच्छेदत्रयाणां ज्ञानाभिवृद्धिसम्पादनम्, तथा छात्राणां काव्यलक्षणप्रयोजनानि, अन्यकाव्यलक्षणेषु दोषोद्भावः, वाक्यपदलक्षणस्वरूपविमर्शः, शब्दशक्तयः, रसस्वरूपं, रसस्य अलौकिकत्वादीनां मातानां खण्डनं, नायकलक्षणं, नायकभेदाः, नायसहायाः, अन्तःपुरसहायाः, सात्त्विकनायकगुणाः, नायिकाभेदाः, सञ्चारिभावः, स्थायिभावः, स्थायिभावभेदाः, स्थायिभावलक्षणानि, रसभेदाः एतेषु विषयेषु स्पष्टता, विस्तृतं विशलं ज्ञानं, नैपुण्यसंपादनम् ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

❖ विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या विषयः होराविभागः

१ काव्यशास्त्रपरिचयः (प्रथमः परिच्छेदः)

- ☞ ग्रन्थपरिचयः, ग्रन्थकृत्परिचयः च
- ☞ ग्रन्थस्य मङ्गलाचरणम्, काव्यस्य प्रयोजनानि च
- ☞ अन्यकाव्यलक्षणानां दोषोद्भावनम्
- ☞ काव्यस्वरूपम्
- ☞ दोषस्वरूपं, काव्योत्कर्षहेतवः

२ वाक्यपदलक्षणस्वरूपभेदशप्दशक्तयः (द्वितीयः परिच्छेदः)

- ☞ वाक्यलक्षणं, स्वरूपं, महावाक्यं च ।
- ☞ पदलक्षणं, अर्थभेदाः ।
- ☞ शब्दशक्तयः ।
- ☞ अभिधा ।
- ☞ लक्षणालक्षणं, तद्भेदाः ।
- ☞ व्यञ्जनालक्षणं, तद्भेदाः ।

3. रसलक्षणं, स्वरूपं, मतान्तरनिरूपणं खण्डनं नायकनायिकाभेदाः च ।

- ☞ रसस्वरूपं, रसास्वादप्रकारः ।
- ☞ रसस्य मतान्तरनिरूपणं खण्डनं च ।
- ☞ नायकलक्षणभेदसहायाः अन्तःपुरसहायाः ।
- ☞ नायकगुणाः ।
- ☞ नायिकाभेदाः ।

4. सञ्चारिभावस्थायिभावस्थायिभावभेदस्थायिभावलक्षणानि, रसभेदाः च ।

- ☞ सञ्चारिभावः ।
- ☞ स्थायिभावः ।
- ☞ स्थायिभावभेदः ।
- ☞ स्थायिभावलक्षणानि ।
- ☞ रसभेदाः च ।

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-4	ग्रन्थपरिचयः, ग्रन्थकृत्परिचयः, ग्रन्थस्य मङ्गलाचरणम्, काव्यस्य प्रयोजनानि	1, 2, 3, 6
5,6,7,8,9	अन्यकाव्यलक्षणानां दोषदर्शनम्, काव्यस्वरूपम्, दोषस्वरूपं, काव्योत्कर्षहेतवः	1, 4, 6
10,11,12	वाक्यलक्षणं, स्वरूपं, महावाक्यं च । पदलक्षणं, अर्थभेदाः । शब्दशक्तयः ।	1,5,6

13,14,15,16	अभिधा । लक्षणालक्षणं, तद्भेदः । व्यञ्जनालक्षणं, तद्भेदः ।	1,5,6
17,18,19	रसस्वरूपं, रसास्वादप्रकारः ।	1,2, 6,7
20-26	रसस्य मतान्तरनिरूपणं खण्डनं रसस्य अलौकिकत्वसिद्धिः रससद्भावे प्रमाणं च ।	
27-31	नायकलक्षणभेदसहायाः अन्तःपुरसहायाः । नायकगुणाः । नायिकाभेदाः ।	
32-35	सञ्चारिभावः । स्थायिभावः । स्थायिभावभेदः ।स्थायिभावलक्षणानि	
36-40	रसभेदाः शान्तरसपर्य्यन्तम् ।	

निर्धारितग्रन्थः -

1. साहित्यदर्पण, व्याख्याकारः – सत्यव्रत सिंह, चौखम्बा विद्याभवन, वाराणसी, १९८८

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. साहित्यदर्पण (विश्वनाथकृत्) व्याख्याकारः - निरूपणविद्यालंकार, साहित्यभण्डार, मेरठ, २००४
2. साहित्यदर्पण, सुबोधिनी हिन्दी व्याख्या सहितम्, डा. माधवजनार्दनरटाटे, चौखम्बा पब्लिकेशन्स्, नई दिल्ली
3. साहित्यदर्पण, व्याख्याकारः – शालिग्रामशास्त्री, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली, २००४
4. काव्यदीपिका, व्याख्याकारः- कृष्णमणि त्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
5. प्रीतिप्रभागोयल, संस्कृतसाहित्य का इतिहास, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर.
6. भारतीय तथा पाश्चात्त्य रङ्गमञ्च, सीताराम चतुर्वेदी, हिन्दी समिति, सूचना विभाग, लखनऊ, १९६४
7. भारतीयसाहित्य की रूपरेखा, डा. भोलाशङ्करव्यास, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी
8. साहित्यदर्पण (विश्वनाथकृत्) व्याख्याकारः –आचार्यशेषकृष्णरेग्मी,चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन,

32

अनुलग्नक-3

हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय
Central University of Himachal Pradesh
धौलाधार परिसर । -, धर्मशाला, जिला कांगड़ा -, हिमाचल प्रदेश –176215
Dhauladhar Campus - I, Dharamshala, District Kangra (HP)-176215
Website:http://www.cuhimachal.ac.in

आजादी का अमृत महोत्सव

शोध उपाधि (शो.उ.स. RDC) की द्वितीय गोष्ठी का कार्यवृत्त

संस्कृत,पालि एवं प्राकृत विभाग की शोध उपाधि (शो.उ.स.)(RDC) की द्वितीय गोष्ठी हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालय के धर्मशाला स्थित धौलाधार परिसर-1 में 09 मार्च, 2022 को अपराह्न 01:00 हुई। इस गोष्ठी में उपस्थित सदस्य थे –

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र, विभागाध्यक्ष –(अध्यक्ष, शोध उपाधि समिति)
2. प्रो. लक्ष्मी निवास पाण्डेय, (बाह्य विशेषज्ञ)
3. प्रो. गणेश दत्त भारद्वाज, (बाह्य विशेषज्ञ) (प्रतिभासीय माध्यम से)
4. प्रो. विद्या शारदा, (बाह्य विशेषज्ञा) (प्रतिभासीय माध्यम से)
5. डॉ. कुलदीप कुमार, समिति सदस्य
6. डॉ. विवेक शर्मा, समिति सदस्य
7. डॉ. अर्चना कुमारी, समिति सदस्य
8. डॉ. एन. वैति सुब्रह्मणियन्, समिति सदस्य
9. डॉ. भजहरि दास, समिति सदस्य

गोष्ठी का आरम्भ वैदिक मन्त्र से हुआ तथा शोध उपाधि (शो.उ.स. RDC) के अध्यक्ष एवं संयोजक डॉ. बृहस्पति मिश्र के समिति सदस्यों के स्वागत के द्वारा किया गया।

इस गोष्ठी में संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग के शोधार्थियों सत्र (2020-23) के शोध विषय पर चर्चा की गई और शोधार्थियों के शोध विषय एवं शोधनिर्देशकों पर समिति द्वारा निर्णय लिया गया।

क्र.सं	शोधार्थी नाम	शोध-निर्देशक	शोध विषय
1	भूषण गौतम	डॉ. बृहस्पति मिश्र	दूरदर्शन-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
2	दलीप सिंह	डॉ. बृहस्पति मिश्र	हिमाचलीयासु लोकभाषासु संस्कृतमूलकशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
3	साक्षी	डॉ. बृहस्पति मिश्र	आकाशवाणी-संस्कृतपत्रकारितायां नूतनशब्दानां भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
4	कुलदीप दत्त	डॉ. विवेक शर्मा	पङ्गवालीभाषायाः संस्कृतदृष्ट्या भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्
5	रमन कुमार शर्मा	डॉ. विवेक शर्मा	नीलमतपुराण-राजतरङ्गिण्योः ऐतिहासिकतथ्यानां तुलनात्मकम् अध्ययनम्
6	रवि कुमार	डॉ. विवेक शर्मा	केशवाचार्यचरित-महाकाव्यस्य काव्यशास्त्रीयम् अध्ययनम्
7	रेणु	डॉ. एन.वैति सुब्रह्मणियन्	धर्मश्रीः इत्युपन्यासस्य भाषावैज्ञानिकम् अध्ययनम्

अन्त में अध्यक्ष के द्वारा बाह्य विषयविशेषज्ञों एवं विभागीय समिति सदस्यों का आभार प्रकट किया गया। इस आभार प्रदर्शन के साथ ही कल्याण श्लोक के साथ संस्कृत, पाली एवं प्राकृत विभाग की शोध उपाधि (शो.उ.स., RDC) की द्वितीय गोष्ठी संपन्न हुई।

1. डॉ. बृहस्पति मिश्र, विभागाध्यक्ष- अध्यक्ष - शोध उपाधि समिति, अध्यक्ष - संस्कृत, पालि एवं प्राकृत विभाग, अधिष्ठाता- भाषा संकाय
2. प्रो. लक्ष्मी निवास पाण्डेय, (बाह्य विशेषज्ञ)
3. प्रो. गणेश दत्त भारद्वाज, (बाह्य विशेषज्ञ) (प्रतिभासीय माध्यम से)
4. प्रो. विद्या शारदा, (बाह्य विशेषज्ञ) (प्रतिभासीय माध्यम से)
5. डॉ. कुलदीप कुमार, समिति सदस्य
6. डॉ. विवेक शर्मा, समिति सदस्य
7. डॉ. अर्चना कुमारी, समिति सदस्य
8. डॉ. एन.वैति सुब्रह्मणियन्, समिति सदस्य
9. डॉ. भजहरि दास, समिति सदस्य

पाठ्यक्रम कूटक्रमाङ्कः– SKT402

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – *शब्दधातुरूपाणि (DECLENSIONS AND CONJUGATIONS)*

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्यउद्देश्यानि -पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते व्याकरणस्य अध्ययनद्वारा संस्कृतभाषायाः शुद्धप्रयोगस्य सामर्थ्यसम्पादनपुरस्सरं संस्कृतवाङ्मयस्य गभीराध्ययने सौकर्यसम्पादनम्, तथा च संस्कृतव्याकरणसिद्धान्तानां रचनात्मकावबोधसम्पादनम् ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 20%

सत्रान्तपरीक्षा – 60%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –20%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

❖ **विषयान्तर्वस्तु**

अन्वितिसंख्या	विषयः	होराविभागः
1.	हलन्तपुंल्लिङ्गप्रकरणम् सैद्धान्तिकं प्रायोगिकञ्च	16

35

2 हलन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम् 01
सैद्धान्तिकं प्रायोगिकञ्च

3 हलन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम् 01
सैद्धान्तिकं प्रायोगिकञ्च

4 अव्ययप्रकरणम् 02
सैद्धान्तिकं प्रायोगिकञ्च

5 भ्वादिप्रकरणम् 20
सैद्धान्तिकं प्रायोगिकञ्च

व्याख्यानानां योजना -

व्याख्यानानां सङ्ख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितानि पुस्तकानि
1,2,3,4,5,6,7,8,910,11,12,13,14,15,16	हलन्तपुंल्लिङ्गप्रकरणम्	1,2,3
17	हलन्तस्त्रीलिङ्गप्रकरणम्	1,3,4
18	हलन्तनपुंसकलिङ्गप्रकरणम्	1,3,4
19,20	अव्ययप्रकरणम्	1,2,4
21,22,23,24,25,26,27,28,29,30,31, 32,33,34,35,36,37,38,39,40	भ्वादिप्रकरणम्	1,4,6

सन्दर्भग्रन्थाः -

१. मध्यसिद्धान्तकौमुदी, सुबोधिनीव्याख्या,चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी ।
२. मध्यसिद्धान्तकौमुदी,बालमनोरमा संस्कृतटीका भाषाटीकासहितम्, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्, वाराणसी ।
३. लघुसिद्धान्तकौमुदी, भैमी व्याख्या (भाग १-३) शास्त्री भीमसेन, भैमी प्रकाशन, दिल्ली ।
४. सन्धिः, जि.महाबलेश्वरभट्टः, संस्कृतभारती - बेंगळूरु
५. वृहद् अनुवाद चन्द्रिका, चक्रधर नौटियाल, मोतीलाल बनारसी दास, नई दिल्ली ।
६. लघुसिद्धान्तकौमुदी, गोविन्दाचार्यः, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान वाराणसी ।
७. लघुसिद्धान्तकौमुदी, शास्त्री धरानन्दः, मूल एवं हिन्दी व्याख्या, मोती लाल बनारसी दास, नई दिल्ली ।

पाठ्यक्रमः कूटक्रमाङ्कः – SKT 417 क्रेडिट – ४

पाठ्यक्रमविवरणम् - **अलङ्कारः काव्यञ्च (SANSKRIT POEM AND POETICS)**

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – साहित्यशास्त्रे काव्यदीपिका परिचयेन काव्यशास्त्रपरम्परायाः परिचयः भविष्यति। छात्राः अलंकारज्ञानेन पद्यकाव्यस्य पठने अर्थबोधे आनन्दानुभूतिं प्राप्नुवन्ति।

रघुवंशस्य अध्ययनेन बालानां मनोरञ्जनेन सह राज्ञः गुणानां राजपरम्परायाः, कवेः उपमावैशिष्ट्यस्य, नूतनशब्दानां ,काव्य परम्परायाश्च ज्ञानं भविता। महाकाव्यग्रन्थानां परिचयोपि भविष्यति।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशनस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%

(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%

(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या विषयः

१. **काव्यदीपिका-अष्टमशिखा। 60%**

(क) मङ्गलाचरणं ग्रन्थकर्तुः परिचयश्च

(ख) अलङ्कारसामान्यलक्षणम्

(ग) अनुप्रासः, श्लेषः (शाब्दः), यमकम्, स्वभावोक्तिः

(घ) उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, अतिशयोक्तिः

(ङ) व्यतिरेकः, निदर्शना, दृष्टान्तः, काव्यलिङ्गम्

(च) अर्थान्तरन्यासः, श्लेषः (आर्थः),विभावना, विशेषोक्तिः

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

२. **रघुवंशमहाकाव्यस्य प्रथमः सर्गः - 40%**

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
	काव्यदीपिका-अष्टमशिखा	
१-२	मङ्गलाचरणं ग्रन्थकर्तुः परिचयश्च	१
३-४	अलङ्कारसामान्यलक्षणम्	१
५-९	अनुप्रासः, श्लेषः (शाब्दः), यमकम्, स्वभावोक्तिः	१
१०-१४	उपमा, रूपकम्, उत्प्रेक्षा, अतिशयोक्तिः	१
१५-१८	व्यतिरेकः, निदर्शना, दृष्टान्तः, काव्यलिङ्गम्	१
१९-२२	अर्थान्तरन्यासः, श्लेषः (आर्थः),विभावना, विशेषोक्तिः	१
२३-४०	**रघुवंशमहाकाव्यस्य प्रथमः सर्गः**	२

सन्दर्भग्रन्थाः-

१. काव्यदीपिका. कान्तिचन्द्रभट्टाचार्यविरचिता, मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली.

२. रघुवंशम् - महाकविकालिदासेन-विरचितम् , मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली

सहायकग्रन्थाः

१. चन्द्रालोकः. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी.

२. साहित्यदर्पण. शालिग्रामशास्त्री (व्याख्याकार). मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली.

३. काव्यदीपिका. कृष्णमणि त्रिपाठी (व्याख्याकार). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी.

४. संस्कृत साहित्य का इतिहास. प्रीतिप्रभा गोयल. राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर.

५. संस्कृत साहित्य का इतिहास. बलदेव उपाध्याय. शारदा निकेतन, वाराणसी.

SHASTRI 2ND SEM
शास्त्रिद्वितीयसत्रम्

पाठ्यक्रम कूट – SKT461
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - प्रारम्भिकज्यौतिषम् **क्रेडिट- 2**

श्रेयाङ्काः - 02 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि-

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते छात्रेषु ज्यौतिषशास्त्रस्य सामान्यप्रारम्भस्तरीयपरिचयं, वारनक्षत्रराशिग्रहाणां परिचयं तेषां शुभाशुभविचारज्ञानं, मुहूर्तचिन्तनं च अभिवर्धयितुम् अयं ज्यौतिषशास्त्रीयपरिचयस्य संग्रहात्मकः ग्रन्थः पाठ्यक्रमे आरूढः।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

1. **वारादिप्रकरणम्**
   - वारनामानि , शुभाशुभवाराः तैलाभ्यङ्गे शुभाशुभवाराः।
   - मासाः, ऋतवः, अयनम्, अयनकृत्यम्।
   - तिथयः, तिथीनां संज्ञा, त्रयः योगाः।
2. **नक्षत्रप्रकरणम्**
   - नक्षत्रनामानि, नक्षत्रदेवताः,शतपदचक्रम्।

- नक्षत्राणां ध्रुवादिगणविभाजनम्।
- नक्षत्राणाम् अन्धादिसंज्ञा।
- करणज्ञानं, योगनामानि, बबादिसप्तकरणानि, विष्टिज्ञानम् ।

3. **राशिप्रकरणम्**
   - राशिनामानि, राशीशाः, राशिषु उच्चनीचग्रहाः, चन्द्रवासः।
   - राशिपरिज्ञानम्, चन्द्रफलम्, ग्रहाणां भुक्तसंख्या।
4. **मुहूर्तप्रकरणम्**
   - गर्भाधानं, गर्भाधाने नक्षत्राणि तिथयः दिनानि, सूतीस्नानम्।
   - नमाकरणम्, निष्क्रमणम्, भूम्युपवेशनम्, शिशुविलोकनम्।
   - अन्नप्राशनं, मुण्डनं, विद्यारम्भः,यज्ञोपवीतम्।

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. बृहदवकहडाचक्रम् बालबोधिनी हिन्दीव्याख्योपेतम् चौखम्भा विद्याभवन द्वारा प्रकाशित।

व्याख्यानयोजना २०१

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-3	वारनामानि , शुभाशुभवाराः तैलाभ्यङ्गे शुभाशुभवाराः	1
4-6	मासाः, ऋतवः, अयनम्, अयनकृत्यम्	1
7,8	तिथयः, तिथीनां संज्ञा, त्रयः योगाः	1
9,10	नक्षत्रनामानि, नक्षत्रदेवताः,शतपदचक्रम्	1
11- 13	नक्षत्राणां ध्रुवादिगणविभाजनम्। नक्षत्राणाम् अन्धादिसंज्ञा। करणज्ञानं, योगनामानि, बबादिसप्तकरणानि, विष्टिज्ञानम्	1
14,15	राशिनामानि, राशीशाः, राशिषु उच्चनीचग्रहाः, चन्द्रवासः,राशिपरिज्ञानम्, चन्द्रफलम्, ग्रहाणां भुक्तसंख्या	1
16-20	गर्भाधानं, गर्भाधाने नक्षत्राणि तिथयः दिनानि, सूतीस्नानम् । नमाकरणम्, निष्क्रमणम्, भूम्युपवेशनम्, शिशुविलोकनम् । अन्नप्राशनं, मुण्डनं, विद्यारम्भः,यज्ञोपवीतम्।	1

40

शास्त्रिद्वितीयसत्रम्

पाठ्यक्रमकूटम्- SKT-462

आयुर्वेद-परिचयः

श्रेयाङ्काः-02 (एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम्- संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च दशहोरासमानं (10घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्), प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां पञ्चहोरासमानम् (05घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्),अन्यकार्याणां स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणां,सामूहिककार्याणां,निर्धारितानाम् अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणां,साहित्यसमीक्षा-पुस्तकालयकार्य-तथ्यसंग्रह-शोधपत्रलेखन-संगोष्ठीपत्रलेखनादीनां पञ्चदशहोरासमानम् (15घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्) भवति।

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि- पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः आयुर्वेदशास्त्रस्य सामान्यबोधेन सहैव आयुर्वेदसम्मतां दिनचर्यां प्रबोध्य दैनन्दिनोपयोगे प्रचलितानां स्थानीयानाम् ओषधीनां च परिचयप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता- पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतमा 75% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मानदण्डः-

माध्यमिकीपरीक्षा- 25%

सत्रान्तपरीक्षा- 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्-25%

- पुस्तकालयकार्यम् -5%
- गृहकार्यम्- 5%
- कक्षापरीक्षा-10%
- कक्षाप्रस्तुतिः- 5%

अन्वितिसंख्या	विषयः	होरासंख्या
1.	सामान्यपरिचयः	10

- आयुर्वेदस्य परम्परा
- आयुर्वेदस्य अष्टौ अङ्गानि
- त्रिदोषविमर्शः

41

- धातुमलविमर्शः
- आरोग्यस्वरूपम्

2. दिनचर्या 5
   - नित्यकर्मविधिः
   - व्यायामविमर्शः
   - स्नानविधिः
   - कर्तव्याकर्तव्यविवेकः

3. व्यावहारिकौषधयः 5
   - हरिद्रा
   - जीरकम्
   - अजमोदा
   - मेथी
   - शुण्ठी
   - आर्द्रकम्
   - लशुनम्
   - पलाण्डुः

निर्धारितग्रन्थाः

1.अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, डा.ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी

2. अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, श्रीमदरुणदत्तविरचितसर्वाङ्गसुन्दरव्याख्यासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी

3.भावप्रकाशनिघण्टुः,भावमिश्रविरचितः,विश्वनाथद्विवेदीशास्त्री,मोतीलाल बनारसीदास,दिल्ली

सहायकग्रन्थाः

1.अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, श्रीमदरुणदत्तविरचितसर्वाङ्गसुन्दरव्याख्यासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी
2. भावप्रकाशः,भावमिश्रविरचितः,खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन,मुम्बई

3. आयुर्वेद का वैज्ञानिक इतिहास,आचार्य प्रियव्रत शर्मा,चौखम्भा ओरियण्टालिया,वाराणसी
व्याख्यानयोजना-

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
१-२	आयुर्वेदस्य परम्परा	आयुर्वेद का वैज्ञानिक इतिहास
३-४	आयुर्वेदस्य अष्टौ अङ्गानि	अष्टाङ्गहृदयम्
५-६	त्रिदोषविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
७-८	धातुमलविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
९-१०	आरोग्यस्वरूपम्	अष्टाङ्गहृदयम्
११	नित्यकर्मविधिः	अष्टाङ्गहृदयम्
१२	व्यायामविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
१३	स्नानविधिः	अष्टाङ्गहृदयम्
१४-१५	कर्तव्याकर्तव्यविवेकः	अष्टाङ्गहृदयम्
१६	हरिद्रा जीरकम्	भावप्रकाशः
१७	अजमोदा मेथी	भावप्रकाशः
१८	शुण्ठी आर्द्रकम्	भावप्रकाशः
१९-२०	लशुनम् पलाण्डुः	भावप्रकाशः

43

(प्रायोगिकपत्रम् – Project Work)

विषय – क्षेत्रीयौषधपरिचयः Credit - 02

SKT – 477 पाठ्यक्रमः (Course Content)

श्रेयाङ्काः - 02 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् – छात्रेभ्यः औषधीनां वास्तविकज्ञानप्रदानम् । संस्कृतस्य प्रासङ्गिकतायाः ज्ञानप्रदानम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

संस्कृतवाङ्मये नैतिकमूल्यानि

१. **औषधीयवृक्षाणां विस्तृतपरिचयः दर्शनञ्च** –

क्र. सं.	वृक्षाः		
01.	आमलकम्	आँवला	Anavala
02.	निम्बवृक्षः	नीम	Nima
03.	खादिरः	खैर	catechu
04.	आम्रफल	आम	Mango
05.	धत्तूरः	धतूरा	Harebell , stramonium
06.	अक्षोटः	अखरोट	Walnut, nutwood
07.	दाडिमम्	अनार	Pomegranate
08.		बुराँश	Rhododendron
09.	कपित्थ	कैंथ	
10.	कचनारः	कराल	
11.	अंजीरः	अंजीर	
12.	मधुकर्कटी वृक्षः	पपीता	Papaya

431

२. औषधीयपादपानां सामान्यपरिचयः –

क्र. सं.	पादपाः		
01.	तुलसी	तुलसी	Basil
02.	अपामार्ग	फुटकण्डा, चटर्रा, लटजीरा	
03.		भूमि-आंवला	
04.	अश्वगंधाः	असगंध	Withania Somnifera
05.	घृतकुमारी	एलोवेरा	Aloe-vera
06.	अजगन्धः	पुदीना	Pepper Mint
07.	शतपुष्पः	सौंफ	Fennelseeds
08.		कड़ीपत्ता	
09.		बणा	
10.		तिरमिरा	

३. भूगतौषधयः –

क्र. सं.	भूमिगत् औषधयः		
01.	हरिद्रा	हल्दी	Termrik
02.	पालंगशाकः	चुकन्दर	Beetroot
03.	पलाण्डु	प्याज	Onion
04.	आर्द्रकम्	अदरक	Ginger
05.	लशुनम्	लहसुन	Garlic
06.		तरड़ी	

१. लतौषधयः –

क्र. सं.	भूमिगत् औषधयः		
01.	अमृता	गिलोय	
02.		आकाश-बेल	

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-१०	दशकक्षासु औषधीनां सैद्धान्तिकपरिचयः	१,२
१०-२०	शिष्टं प्रायोगिकम्	१,२

45 अलाबाहु - ५

स्नातकोत्तरे द्वितीयं सत्रम्

पाठ्यक्रम-कूटाङ्कः – SKT 317
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - कारकं सन्धिश्च ।
श्रेयाङ्काः – 04

MAJOR -III

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - SKT 317

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – कारकं सन्धिश्च

श्रेयाङ्काः : 04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च 10 होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां 5 होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् 15 होरासमानं भवति]

सैद्धान्तिकम्- 50% , प्रायोगिकञ्च-50%

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः संस्कृतभाषायाः वाक्यरचनायाः सन्धेश्च परिज्ञानं भविष्यति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्षायाम् उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्षायां न्यूनतमा 75% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षायाम् उपवेशनस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा	–	25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा	–	50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	–	25%
(घ) पुस्तकालयकार्यम्	–	5%
(ङ) गृहकार्यम्	–	5%
(च) कक्षापरीक्षा	–	10%
(छ) कक्षाप्रस्तुतिः	-	5%

विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या	विषयः	अङ्काः
	क. कारकम्	**60%**

1. प्रथमा, द्वितीया
2. तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी
3. षष्ठी, सप्तमी

48

ख. सन्धिप्रकरणम् 40%

4. अच्सन्धिप्रकरणम्, प्रकृतिभावप्रकरणम्
5. हल्सन्धिप्रकरणम्, विसर्गसन्धिप्रकरणम्, स्वादिसन्धिप्रकरणम्

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	**व्याख्यानविषयः**	**निर्धारितपुस्तकानि**
1-3	प्रथमा विभक्तिः	**1, 2, 3**
4-6	द्वितीया विभक्तिः	**1, 2, 3**
5-6	तृतीया विभक्तिः	**1, 2, 3**
7-8	चतुर्थी विभक्तिः	**1, 2, 3**
9-10	पञ्चमी विभक्तिः	**1, 2, 3**
11-12	षष्ठी विभक्तिः	**1, 2, 3**
13	सप्तमी विभक्तिः	**1, 2, 3**
14-23	अच्सन्धिप्रकरणम्	**1, 4**
24-27	प्रकृतिभावप्रकरणम्	**1, 4**
28-35	हल्सन्धिप्रकरणम्	**1, 4**
36-37	विसर्गसन्धिप्रकरणम्	**1, 4**
38-40	स्वादिसन्धिप्रकरणम्	**1, 4**

निर्धारितग्रन्थाः

1. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी, श्री गोपालदत्त पाण्डेयः, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
2. कारकम् , संस्कृतभरती
3. विभक्तिवल्लरी, संस्कृतभारती, बेङ्गलुरु
4. सन्धिः, महाबलेश्वर भट्टः, संस्कृतभरती

सन्दर्भग्रन्थसूची (सहायकग्रन्थाः)

1. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी (कारकप्रकरणम्), सम्पादकः- आचार्य भगवतशरणशुक्लः, चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, वाराणसी।
2. लघुसिद्धान्तकौमुदी, भैमीव्याख्या , भीमसेन शास्त्री, भैमी प्रकाशन, 537 लाजपतराय मार्केट, दिल्ली 110006।

47

स्नातकोत्तर – II सत्रम्

MAJOR -III

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः:- SKT 318

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्– वैदिकवाङ्मयस्य परिचयः(INTRODUCTION TO VEDIC LITERATURE)

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

श्रेयाङ्काः :04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः वैदिकसाहित्यस्य परिचयः चितांशानां गभीराध्ययनाय अवसरप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%
(घ) पुस्तकालयकार्यम् – 5%
(ङ) गृहकार्यम् - 5%
(च) कक्षापरीक्षा – 10%
(छ) कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या	विषयः	होराविभागः	अङ्काः
वैदिकवाङ्मयस्य परिचयः			
क. ऋग्वेदः	ऋग्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानाम् आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः शुनःशेप-आख्यानम् (हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्) ।		**25%**
ख. यजुर्वेदः –	यजुर्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानाम् आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः।		**25%**
ग. सामवेदः –	सामवेदीय-शाखानां ब्राह्मणानाम् आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः		**20%**
घ. अथर्ववेदः	अथर्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानाम् आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः		**20%**
ङ. वेदाङ्गानि			**10%**

षण्णां वेदाङ्गानां सामान्यपरिचयः
कल्पग्रन्थानां विशेषपरिचयः।

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-१०	ऋग्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानां आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः शुनःशेप-आख्यानम् (हरिश्चन्द्रोपाख्यानम्) ।	1,2
११-२०	यजुर्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानां आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः।	1,2
२१-२८	सामवेदीय-शाखानां ब्राह्मणानां आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः	**1,2**
२९-३५	अथर्वेदीय-शाखानां ब्राह्मणानां आरण्यकानां उपनिषदाञ्च परिचयः	**1,2**
३६-४०	षण्णां वेदाङ्गानां सामान्यपरिचयः कल्पग्रन्थानां विशेषपरिचयः।	**1,2**

सन्दर्भग्रन्थसूची

निर्धारितग्रन्थाः

1 वैदिक साहित्य एवं संस्कृतिः। डॉ कपिल देव द्विवेदी। विश्वविद्यालय प्रकाशन वाराणसी।

2 वैदिक साहित्य। आचार्य बलदेव उपाध्यायः। शारदा मन्दिर, गणेश दीक्षित काशी।

सहायकग्रन्थाः

वैदिकवाङ्मयस्येतिहासः। आचार्य जगदीश चन्द्र मिश्र। चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन।

वैदिक वाङ्मय का इतिहास। पण्डित भगवद्दत्त। वैदिक अनुसन्धान संस्था मॉडल टाऊन।

वैदिक काल का इतिहास। पण्डित आर्य मुनि जी।

पाठ्यक्रम कूटक्रमाङ्कः- SKT-319 **कक्षा – स्नातकोत्तर-द्वितीय-सत्रम्**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- साङ्ख्यदर्शनम् (SANKHYA PHYLOSOPHY) **क्रेडिट - 2**

क्रेडिट :02 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि –छात्रान् भारतीयदर्शनशास्त्रस्य परिचयः प्रदानम्। सांख्यशास्त्रस्य परिचयः प्रदानम्। सांख्यपरम्परायाः परिचयः प्रदानम्। सांसारिक-दुःखत्रयस्य अवबोधनम्। सरलतया सरसतया दर्शनस्य प्रतिपाद्यविषयस्य विवेचनम्। छात्राणां चिन्तनशक्तेः आध्यात्मिकशक्तेः तर्कशक्तेः विकासः भविष्यति।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 20%

(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 60%

(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 20%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

१. साङ्ख्यकारिका- (कारिकाः 1तः – 36 पर्यन्तम्)

- ☞ साङ्ख्यपरम्परा आचार्याश्च
- ☞ ग्रन्थपरिचयः
- ☞ त्रिविधदुःखनिरूपणम्
- ☞ पञ्चविंशतितत्त्वानां संक्षिप्तः परिचयः
- ☞ प्रमाणानि
- ☞ सत्कार्यवादः / कार्य-कारण-सिद्धान्तः
- ☞ गुणस्वरूपं भेदाश्च
- ☞ अव्यक्तकारणम्,पुरुषः.सृष्टिः, सृष्टिक्रमः

☞ पञ्चविंशतितत्त्वानां विस्तृतः परिचयः(पुरुषः, प्रकृतिः, बुद्धिः, अहङ्कारः, ५ तन्मात्रा, मनः, ५ ज्ञानेन्द्रियाणि, ५ कर्मेन्द्रियाणि, ५ महाभूतानि च)।

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-2	साङ्ख्यपरम्परा आचार्याश्च	1,5
3	ग्रन्थपरिचयः	1,5
4	त्रिविधदुःखनिरूपणम्	1,2
5	पञ्चविंशतितत्त्वानां संक्षिप्तः परिचयः	1,2,3
6,7	प्रमाणानि तेषामुपयोगश्च	1,2,3
8,9	सत्कार्यवादः / कार्य-कारण-सिद्धान्तः	1,2,3
10,11	गुणस्वरूपं भेदाश्च	1,2,3
12-14	अव्यक्तकारणम्,पुरुषः, पुरुषाणां नानात्वम्, सृष्टिः, सृष्टिक्रमः	1,2,4
15-20	पञ्चविंशतितत्त्वानां विस्तृतः परिचयः(पुरुषः, प्रकृतिः, बुद्धिः, अहङ्कारः, ५ तन्मात्रा, मनः, ५ ज्ञानेन्द्रियाणि, ५ कर्मेन्द्रियाणि, ५ महाभूतानि च)।	1,2,4

१. **निर्धारितग्रन्थः- 1.** साङ्ख्यकारिका, सगौडपादभाष्य अभिनवराजलक्ष्मी भाष्यभाषात्रयविराजिता, म. म. श्री गुरुप्रसादशास्त्री हिन्दीव्याख्याकारद्वय आचार्य श्रीसीतारामशास्त्री एवं प्रो. बालशास्त्री , चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।

सन्दर्भग्रन्थाः-

२. साङ्ख्यकारिका. सुधांशु कुमार षडङ्गी (व्याख्याकार). चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी, २०१३.

३. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्ण. थानेचन्द्र उपेति (व्याख्याकार). माठरवृत्ति संस्कृत एवं प्रबोधिनी हिन्दी व्याख्या सहित. चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान, नई-दिल्ली.

४. साङ्ख्यकारिका. ईश्वरकृष्णविरचित. साङ्ख्यतत्त्वकौमुदी सहित, श्रीवाचस्पतिमिश्रविरचित सारबोधिनी संस्कृतव्याख्या सहित. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, नई-दिल्ली.

५. दर्शनशास्त्रस्येतिहासः. ज्वालाप्रसाद गौड (सम्पादक), संस्कृत- शशिबाला गौड़. चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन

51

स्नातकोत्तर-द्वितीय-सत्रम्

पाठ्यक्रम कूटाङ्कः–SKT 394

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - भारतीयज्ञानप्रणाली 2

श्रेयाङ्काः – 02

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः:- SKT 394

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्– भारतीयज्ञानप्रणाली 2

श्रेयाङ्काः :02 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – शिक्षार्थिनः भारतीयज्ञानस्य प्रणालेः, संस्कृतेः केन्द्रबिन्दोः आध्यात्मिकतायाश्च परिचयं महत्त्वं च अवगमिष्यन्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशनस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क)	माध्यमिकी परीक्षा	–	25%
(ख)	सत्रान्तपरीक्षा	–	50%
(ग)	सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	–	25%
(घ)	पुस्तकालयकार्यम्	–	5%
(ङ)	गृहकार्यम्	-	5%
(च)	कक्षापरीक्षा	–	10%
(छ)	कक्षाप्रस्तुतिः	–	5%

<u>विषयान्तर्वस्तु</u>

अन्वितिसंख्या	**विषयः**	**अङ्काः**
क. संस्कृतभाषा।		**40%**

संस्कृतभाषावैशिष्ट्यम्

(शिक्षाशास्त्रम्, कारकम्, निर्वचनम्, व्युत्पत्तिः (धातुः प्रत्ययश्च) वाक्यरचना,सन्धिः,कृदन्तः,तद्धितः,समासः छन्दः, अलङ्कारः) एतेषां परिचयः।

ख. तर्कशास्त्रम् **30%**

431

(न्यायदर्शनम्, वैशेषिकदर्शनम्, ,मीमांसादर्शनम्,जैनदर्शनम्) एतेषां दर्शनानां परिचयः (पदार्थानां तत्त्वानां परिचयः)

ग. धर्मशास्त्रम् (स्मृतिनिबन्धग्रन्थादीनां परिचयः) **20%**

घ. कलाः (भारतीय कलानां परिचयः उद्देश्यञ्च) **20%**

ङ. योगजं प्रत्यक्षम्। योगविद्यायाः परिचयः **10%**

(50%सैद्धान्तिकम्, 50%प्रायोगिकञ्च)

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-8	**संस्कृतभाषावैशिष्ट्यम्** (शिक्षाशास्त्रम्, कारकम्, निर्वचनम्, व्युत्पत्तिः (धातुः प्रत्ययश्च) वाक्यरचना,सन्धिः,कृदन्तः,तद्धितः,समासः छन्दः, अलङ्कारः- एतेषां परिचयः)।	1,2
9-13	**तर्कशास्त्रम्** (न्यायदर्शनम्, वैशेषिकदर्शनम्, ,मीमांसादर्शनम्,जैनदर्शनम्) एतेषां दर्शनानां परिचयः (पदार्थानां तत्त्वानां च परिचयः)	2,3
14-17	**धर्मशास्त्रम्** (स्मृतिनिबन्धग्रन्थादीनां परिचयः)	4
18-19	**कलाः** (भारतीय कलानां परिचयः उद्देश्यञ्च)	5,7,8
20	**योगजं प्रत्यक्षम्**। योगविद्यायाः परिचयः	6

सहायकग्रन्थाः

1. लघुसिद्धान्तकौमुदी, व्याख्याकार -गोविन्द प्रसाद शर्मा चौखम्बा, सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
2. वैदिक साहित्य एवं संस्कृति , डॉ कपिल देव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी।
3. भारतीय दर्शन, चन्द्रधर शर्मा, मोतीलाल बनारसी दास दिल्ली
4. धर्मशास्त्र का इतिहास, चौखम्बा प्रकाशन
5. चित्रलक्षणम्, डॉ श्रीकृष्ण, चौखम्बा संस्कृत सीरीज आफिस, वाराणसी
6. पातञ्जलयोगप्रदीप, गीताप्रेस गोरखपुर, उ. प्र.
7. प्राचीन भारत का समृद्ध ज्ञान- विज्ञान। विजय शंकर तिवारी, संजय प्रकाशन 57-बी, पॉकेट-ए, फेज-11 अशोक विहार, दिल्ली।
8. भारतीय कलाओं का परिचय, एनसीईआरटी।

53

M.A 2ND SEM साहित्यम्

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - **SKT330**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – संस्कृतकाव्यं गद्यञ्च (SANSKRIT POETRY AND PROSE)

श्रेयाङ्काः : 04

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि-

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते छात्रेषु गद्यपद्ययोः अवगाहज्ञानं, छन्दोऽलङ्काराणां ज्ञानं, पदच्छेदादिव्याख्यानशैलीपूर्वकं श्लोकार्थनिष्पादनपद्धतिः, सर्वेषु लकारेषु प्रयोगेषु धातूनां ज्ञानं, विभक्तीनाम् अवगमः, एतेषां सुस्पष्टं ज्ञानं स्पादनीयम् इति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

❖ <u>विषयान्तर्वस्तु</u>

(रघुवंशकुमारसंभवे प्रथमसर्गस्य आदिमपञ्चविंशतिपद्यानि, शिवराजविजयम् प्रथमनिस्वासः)

अन्वितिसंख्या	विषयः	होराविभागः

१. **रघुवंशम् (प्रथमसर्गस्य आदिम25 पद्यानि)**

- प्रथमश्लोकात् पञ्चमश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- षष्ठश्लोकात् दशमश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- एकादशश्लोकात् पञ्चदशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- षोडशश्लोकात् विंशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- एकविंशश्लोकात् पञ्चविंशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।

२. कुमारसंभवम् (प्रथमसर्गस्य आदिम25 पद्यानि)

- प्रथमश्लोकात् पञ्चमश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- षष्ठश्लोकात् दशमश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- एकादशश्लोकात् पञ्चदशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- षोडशश्लोकात् विंशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।
- एकविंशश्लोकात् पञ्चविंशश्लोकपर्यन्तम् पदच्छेदादिव्याख्यानशैल्या।

3. शिवराजविजयम् (प्रथमनिस्वासः)

- प्रथमनिस्वासे प्रथमसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या।
- प्रथमनिस्वासे द्वितीयसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या।
- प्रथमनिस्वासे तृतीयसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या।
- प्रथमनिस्वासे चतुर्थसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या।

सन्दर्भग्रन्थाः –

1. रघुवंशम् सञ्जीवनी मल्लिनाथव्याख्यासहितम्।
2. कुमारसंभवम् मल्लिनाथव्याख्यासहितम्।
3. शिवराजविजयम्।

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1	पद्यपरिचयः, रघुवंशपरिचयः, मल्लिनाथपरिचयः	1
2-5	प्रथमश्लोकात् पञ्चमश्लोकपर्यन्तम्	1
6-8	षष्ठश्लोकात् एकादशश्लोकपर्यन्तम्	1
9-11	द्वादशश्लोकात् अष्टादशश्लोकपर्यन्तम्	1
12-15	नवदशश्लोकात् पञ्चविंशश्लोकपर्यन्तम्	1
16-19	पद्यपरिचयः, कुमारसंभवपरिचयः	2

20-23	प्रथमश्लोकात् पञ्चमश्लोकपर्यन्तम्	2
24,25,26	षष्ठश्लोकात् एकादशश्लोकपर्यन्तम्	2
27,28	द्वादशश्लोकात् अष्टादशश्लोकपर्यन्तम्	2
25-29	नवदशश्लोकात् पञ्चविंशश्लोकपर्यन्तम्	2
30,31	गद्यपरिचयः, गद्यकाव्यानि, शिवराजविजयपरिचयः च	3
31,32	प्रथमनिस्वासे प्रथमसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या	3
33,34	प्रथमनिस्वासे द्वितीयसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या	3
35,36	प्रथमनिस्वासे तृतीयसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या	3
37 -40	प्रथमनिस्वासे चतुर्थसपादभागस्य पदच्छेदविग्रहादिव्याख्यानशैल्या	3

56 स्नातकोत्तरे चतुर्थ सत्रम् सलग्नक-6

पाठ्यक्रम कोड – SKT329 क्रेडिट (श्रेयाङ्काः)- 4

पाठ्यक्रमनाम – मुद्राराक्षसम् **पूर्णांक 100**

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्यउद्देश्यानि–पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः नाट्यशास्त्रस्य परिचयेन सह अस्मत्पूर्वजानां नाट्यकाराणां नाटकरचनाशैल्याः ज्ञानप्रदानम्, नूतननाटककाव्यादिसर्जनकौशलस्य विकाससम्पदनेन नाट्यशास्त्रीयतत्त्वानां च परिचयप्रदानेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतनाट्यसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं नाट्यशास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययाय अवसरप्रदानमस्ति।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 20%

सत्रान्तपरीक्षा – 60%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 20%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

विषयान्तर्वस्तु

५०% अध्यापनम्, ५०% (पद्यानां शुद्धोच्चारणम् एवञ्च रङ्गमञ्च इत्यादि द्वारा) प्रायोगिकरूपेणाध्यापनम् ।

मुद्राराक्षसम्

1.

- नाटकलक्षणम्
- संस्कृतनाटकानामुत्पत्तिः
- विशाखदत्तस्य वंशस्य कृतीनां च परिचयः
- मुद्राराक्षसस्य नामकरणं कथावस्तुश्च
- चरित्र-चित्रणं पात्रपरिचयश्च

2.प्रथमोऽङ्कः

- प्रस्तावना
- चाणक्य-शिष्य-चरसंवादः
- चाणक्य-चन्दनदाससंवादः

3. द्वितीयोऽङ्कः

- आहितुण्डिक-राक्षस-पुरुषसंवादः
- राक्षस-विराधगुप्तसंवादः
- शकटदास-राक्षस-सिद्धार्थकादिसंवादः

4. पञ्चमोऽङ्कः

- सिद्धार्थक-क्षपणकसंवादः
- भागुरायण-क्षपणकादिसंवादः
- मलयकेतु- भागुरायण-सिद्धार्थकादिसंवादः
- राक्षस- मलयकेतु- सिद्धार्थकादिसंवादः

5. सप्तमोऽङ्कः

- चन्दनदास-राक्षस-चण्डालादिसंवादः
- चाणक्य-राजा-राक्षसादिसंवादः

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
1	नाटकलक्षणम्,संस्कृतनाटकानामुत्पत्तिः	1,3,4
1,2	विशाखदत्तस्य वंशस्य कृतीनां च परिचयः	1,2,4,5
3,4,5	मुद्राराक्षसस्य नामकरणं कथावस्तुश्च, चरित्र-चित्रणं पात्रपरिचयश्च	1,2,8
6,7,8,9,10,11,12,13,14	प्रस्तावना, चाणक्य-शिष्य-चरसंवादः, चाणक्य-चन्दनदाससंवादः	1,2,8
15,16,17,18,19,20,21,22	आहितुण्डिक-राक्षस-पुरुषसंवादः, राक्षस-विराधगुप्तसंवादः, शकटदास-राक्षस-सिद्धार्थकादिसंवादः,	1,2,8

15,16,17,18,19,20,21,22	आहितुण्डिक-राक्षस-पुरुषसंवादः, राक्षस-विराधगुप्तसंवादः, शकटदास-राक्षस-सिद्धार्थकादिसंवादः,	1,2,8
23,24,25,26,27,28,29,30,31,32, 33,34	सिद्धार्थक-क्षपणकसंवादः, भागुरायण-क्षपणकादिसंवादः, मलयकेतु- भागुरायण-सिद्धार्थकादिसंवादः, राक्षस- मलयकेतु- सिद्धार्थकादिसंवादः	1,2,8
35,36,37,38,39,40	चन्दनदास-राक्षस-चण्डालादिसंवादः, चाणक्य-राजा-राक्षसादिसंवादः	1,2,8

निर्धारितग्रन्थः-

1. मुद्राराक्षसम्, सुधा-संस्कृत-हिन्दीव्याख्याद्वयोपेतम्, डा. परमेश्वरदीन पाण्डेय एवं श्री अवनिकुमार पाण्डेय, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी।

सन्दर्भग्रन्थाः -

2.मुद्राराक्षसम्, गङ्गा-संस्कृत-हिन्दीव्याख्याद्वयोपेतम्, डा. गङ्गासागररायः, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी।

3. साहित्यदर्पणः,

4.संस्कृतवाङ्मय का बृहद् इतिहास, आचार्य बलदेव उपाध्यायः, उत्तरप्रदेश संस्कृतसंस्थान, लखनऊ।

5.बलदेव उपाध्याय, संस्कृतसाहित्य का इतिहास, शारदा निकेतन वाराणसी

6.प्रीतिप्रभागोयल, संस्कृतसाहित्य का इतिहास, राजस्थानी ग्रन्थागार, जोधपुर.

नाट्यशास्त्रीयप्रयोगविज्ञानम्, डा. रामजी उपाध्याय, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी।

7.प्राचीनसंस्कृतनाटक, रामजी उपाध्यायः, चौखम्बा सुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी।

8. मुद्राराक्षसम्, हिन्दीव्याख्योपेता, डा.(श्रीमती) पुष्पा गुप्ता, चौखम्बासंस्कृतसंस्थान, वाराणसी।

59

M.A 4TH SEM **व्याकरणम्**

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः - **SKT365**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – मध्यसिद्धान्तकौमुदी (उत्तरार्धम्) **श्रेयाङ्काः** :04

श्रेयाङ्काः - 04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि-

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते छात्रेषु कृत्प्रत्ययानां ज्ञानं तेषां रूपसिद्धिः, पूर्वकृदन्तप्रकणस्य उत्तरकृदन्तप्रकरणस्य विभक्त्यर्थस्य चतुर्णामपि समासानां, समासान्तानां, अलुक्समासस्य, तद्धितप्रत्ययानां अपत्याधिकारादारभ्य स्वार्थिकतद्धितान्तानां स्त्रीप्रत्ययानां च प्रायोगिकं ज्ञानं, एतेषु सर्वेषु विषयेषु स्पष्टता, प्रक्रिया च ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

❖ **विषयान्तर्वस्तु**

अन्वितिसंख्या	**विषयः**	**होराविभागः**
१	**पूर्वोत्तरकृदन्ते**	

☞ धातोः इत्यारभ्य सप्तम्यां जनेर्डः सूत्रं यावत् ।

☞ तत्पुरुषे कृति बहुलमारभ्य पूर्वकृदन्तस्य अन्तं यावत् ।

☞ उत्तरकृदन्ते उणादयो बहुलम् आरभ्य ल्युट् च सूत्रपर्यन्तम् ।

☞ करणाधिकरणयोश्च सूत्रादारभ्य उत्तरकृदन्तस्य अन्तं यावत्।

२ **विभक्त्यर्थः, केवलसमासः, अव्ययीभावसमासश्च**

☞ प्रथमायाः आरभ्य तृतीयां यावत्।

☞ चतुर्थीपञ्चम्यौ विभक्ती।

☞ षष्ठीसप्तम्यौ विभक्ती।

☞ केवलसमासः।

☞ अव्ययीभावः सूत्रादारभ्य गिरेश्च सेनकस्य सूत्रं यावत्।

3. **तत्पुरुषबहुव्रीहिद्वन्द्वैकशेषाः, समासान्ताः अलुक्समासः समासाश्रयश्च -**

☞ तत्पुरुष सूत्रादारभ्य तस्मान्नुडचि सूत्रपर्यन्तं ।

☞ कुगतिप्रादयः सूत्रादारभ्य तत्पुरुषस्य अन्तं यावत्।

☞ शेषो बहुव्रीहिः इत्यारभ्य इच् कर्मव्यतिहारे सूत्रपर्यन्तम्।

☞ तेन सहेति तुल्ययोगे इत्यारभ्य वाहिताग्न्यादिषु सूत्रपर्यन्तम् ।

☞ द्वन्द्वसमासः एकशेषश्च सम्पूर्णः ।

☞ समासान्ताः अलुक्समासः समासाश्रयश्च।

4. **तद्धितप्रत्ययाः,स्त्रीप्रत्ययाः।**

☞ अपत्यार्थकाः।

☞ रक्ताद्यर्थचातुरर्थिकाः।

☞ शैषिकप्रकरणम्।

☞ विकारार्थकप्रकरणादारभ्य भावकर्मार्थप्रकरणं यावत्।

☞ पाञ्चमिकप्रकरणादारभ्य स्वार्थिकप्रकरणपर्यन्तम्, स्त्रीप्रत्ययाश्च।

सन्दर्भग्रन्थाः –

1. अष्टाध्यायी पाणिनीयसूत्रपाठः।
2. मध्यसिद्धान्तकौमुदी – बालमनोरमासंस्कृतटीकायुता चौखम्बासुरभारती प्रकाशन।
3. लघुसिद्धान्तकौमुदी
4. वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी भट्टोजिदीक्षितविरचिता, बालमनोरमातत्त्वबोधिनी व्याख्यायुता।
5. कृदन्तरूपनन्दिनी।

व्याख्यानयोजना २०१

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-4	धातोः इत्यारभ्य सप्तम्यां जनेर्डः सूत्रं यावत्।	1,2,5

431

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः:- SKT 601

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्– शोधप्रविधिः (RESEARCH METHODOLOGY)

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

श्रेयाङ्काः :04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः शोधप्रविधीनांपरिचयः, शोधप्रकाराणां, शोधप्रबन्धलेखनस्य च ज्ञानं भविता। चितांशानां गभीराध्ययनाय अवसरप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क)	माध्यमिकी परीक्षा	–	25%
(ख)	सत्रान्तपरीक्षा	–	50%
(ग)	सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	–	25%
(घ)	पुस्तकालयकार्यम्	–	5%
(ङ)	गृहकार्यम्	-	5%
(च)	कक्षापरीक्षा	–	10%
(छ)	कक्षाप्रस्तुतिः	–	5%

<u>विषयान्तर्वस्तु</u>

अन्वितिसंख्या **विषयः** **होराविभागः** **अङ्काः**

पाठ्यक्रमः – शोधप्रविधिः SKT 601

1. **शोधसंज्ञाः**

   अनुसन्धानम् शोधः ,अन्वेषणम् ,गवेषणा ,

2. **शोधप्रकृतिः**

   तुलना अन्यूनानतिरिक्तत्वम् ,प्रमाणपुष्टिः ,नूतनतथ्योपस्थितिः ,विश्लेषणम् ,

3. **शोधप्रकाराः शोधप्रविधयश्च**

   तुलनात्मकःसमालोचन ,ात्मकः सर्वेक्षणात्मकः ,वस्तुनिष्ठः ,प्रायोगिकः ,सम्पादनात्मकः ,

4. **शोधप्रस्तावपीठिका**

   समस्यानिर्धारणम्सामग्रीसंग्रहणम् ,प्राक्कल्पना ,विषयचयनम् ,

5. **शोधप्रस्तावसंरचना**

उद्देश्यं क्षेत्रञ्च ,अध्यायविभागः ,पूर्वतरेभ्यः वैलक्षण्यम् ,कृतकार्यसर्वेक्षणम् ,
प्राथमिकस्रोतांसिसन्दर्भग्रन्थसूचिः,

6. **शोधप्रबन्धलेखनम्**

लिप्यन्तरीकरणे वर्णसङ्केतःउद्धरणप्रदानम् (उपसंहारः,अध्यायाः,प्रस्तावना)अध्यायसंरचना ,
मुद्रणसंशोधनम् ,परिशिष्टसंयोजनम् ,पादटिप्पणीलेखनम्

7. **पाठालोचनम्)Textual criticism (**

मातृकासंकलनम् ,वंशवृक्षनिर्माणम् ,प्राचीनतममातृकान्वेषणम्पाठनिर्णयः ,पाठालोचनसिद्धान्ताः ,

8. **शोधसारलेखनम्** **1**

अध्यायशः संक्षेपः

(सैद्धान्तिकम् , प्रायोगिकञ्च)

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-२	**शोधसंज्ञाः** - अनुसन्धानम्, गवेषणा, अन्वेषणम्, शोधः,	1,2
३-८	**शोधप्रकृतिः** - तुलना, विश्लेषणम्, नूतनतथ्योपस्थितिः, प्रमाणपुष्टिः, अन्यूनानतिरिक्तत्वम्	1,2
९-१४	**शोधप्रकाराः शोधप्रविधयश्च** - तुलनात्मकः, समालोचनात्मकः, सम्पादनात्मकः, प्रायोगिकः, वस्तुनिष्ठः, सर्वेक्षणात्मकः	1,2
१५-१८	**शोधप्रस्तावपीठिका** - समस्यानिर्धारणम्, विषयचयनम्, प्राक्कल्पना, सामग्रीसंग्रहणम्	1,2
१९-२८	**शोधप्रस्तावसंरचना** - उद्देश्यं क्षेत्रञ्च, कृतकार्यसर्वेक्षणम्, पूर्वतरेभ्यः वैलक्षण्यम्, अध्यायविभागः, प्राथमिकस्रोतांसि,सन्दर्भग्रन्थसूचिः	1,2
२९-३४	**शोधप्रबन्धलेखनम्** - लिप्यन्तरीकरणे वर्णसङ्केतः, अध्यायसंरचना(प्रस्तावना,अध्यायाः,उपसंहारः) उद्धरणप्रदानम् पादटिप्पणीलेखनम्, परिशिष्टसंयोजनम्, मुद्रणसंशोधनम्	1,2
३५-३९	**पाठालोचनम् (Textual criticism)** - मातृकासंकलनम्, वंशवृक्षनिर्माणम्, प्राचीनतममातृकान्वेषणम्, पाठालोचनसिद्धान्ताः, पाठनिर्णयः	1,2
४०	अध्यायशः संक्षेपः	1,2

निर्धारितग्रन्थाः

1. **संस्कृतशोधप्रविधिः** । डॉ. सत्यनारायण आचार्यः । प्रकाशिका, श्रीमती सौदामिनी त्रिपाठी, सिद्धमहावीरपाटणा, पुरी ओडिशा ।
2. **अनुसन्धान प्रक्रिया एवं पाठालोचन** – डॉ विनोद शास्त्री, डॉ. शालिनी सक्सेना । प्रकाशक -राजस्थान ज्योतिष परिषद् एवं शोध संस्थान, जयपुर, राजस्थान ।

सहायकग्रन्थाः

1. **संस्कृत शोध-प्रविधि ।** प्रो. प्रभुनाथ द्विवेदी, डॉ सुरेश चन्द्र चौबे । शारदा संस्कृत संस्थान वाराणसी ।
2. **शोध-प्रविधि ।** डॉ विनयमोहन शर्मा । नेशनल पब्लिशिंग हाउस, दिल्ली ।
3. **अनुसंधानस्य प्रविधि प्रक्रिया ।** डॉ नगेन्द्रः । राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली ।

64

शोधोपाधिः

पाठ्यक्रमकूटक्रमाङ्कः – SKT-602

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् – संस्कृतव्याकरणपरम्परा (SANSKRIT GRAMMATICAL TRADITION)

श्रेयाङ्काः - 04 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम्– संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम्१५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं शोधच्छात्राणां संस्कृतव्याकरणस्य दीर्घया परम्परया सह तदन्तर्गतानामाचार्याणां तत्कृतानां सूत्रादिग्रन्थानां च परिचयः अस्ति | पाठ्यक्रममिममनुसृत्य विद्यार्थिनां

संस्कृतव्याकरणस्य अनादिकालात् प्रवृत्तायामस्यां परम्परायां तैस्तैः आचार्यैः व्याख्याकारैश्च विषयदृष्ट्या शैलीदृष्ट्या च याः अभिनवा उत्प्रेक्षाः कृताः तेषामपि ज्ञानं भविष्यति |

उपस्थितेरनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्षासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतमा उपस्थितिः ७५% न भवति चेच्छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मानदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्–25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या	विषयः	होराविभागः
१.	प्राक्पाणिनीया व्याकरणपरम्परा	१०

A21

व्याकरणस्य वेदाङ्गत्वम्,वैदिकवाङ्मये व्याकरणतत्त्वानि (ब्राह्मणारण्यकप्रातिशाख्येषु),व्याकरणप्रयोजनानि महाभाष्ये- रक्षोहागमलघ्वसन्देहाः प्रयोजनम्,यास्कात् पूर्ववर्तिन आचार्याः, यास्कस्य निरुक्तम्,ऐन्द्रं व्याकरणम्,प्राक्पाणिनीयानि व्याकरणानि, रामायणे महाभारते पुराणेषु च अपाणिनीयाः प्रयोगाः ।

२.पाणिनीया परम्परा **२५**

- पाणिनीयं व्याकरणं, पाणिनेः कालः देशश्च, पाणिनिव्याकरणस्यवैशिष्ट्यम् – सामान्यविशेषशेषाः(उत्सर्गापवादौ),पाणिनेः शैली – व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः नहि सन्देहादलक्षणम् ,व्याकरणस्य त्रयः स्कन्धाः –प्रक्रिया, परिभाषा, दर्शनम्,कात्यायनः, अन्ये च वार्त्तिककाराः (कथासरित्सागरे पाणिनिः कात्यायनश्च),कात्यायनस्य वार्त्तिकानाम् अन्तर्वस्तु शैली च, पतञ्जलिः, महाभाष्यं, देशः कालश्च, भर्तृहरिकृता दीपिका, प्रदीपोद्योतौ |
- सूत्रप्रकाराः- संज्ञा, परिभाषा, विधिः, नियमः, अधिकारः, अतिदेशः,पाणिनितन्त्रस्य भाषाविश्लेषणयुक्तयः विकल्पः(विभाषा, वा, अन्यतरस्याम्,आचार्यनामग्रहणम्),योगविभागः,ज्ञापनम्,इष्टिः,अनभिधानम्,व्यवस्थितविभाषा,स्थितस्य गतिश्चिन्तनीया ।
- काशिका – न्यासः, पदमञ्जरी च,महाभाष्यदीपिका, वाक्यपदीयम्, भर्तृहरेः देशकालौ, वाक्यपदीयटीकाकाराः – पुण्यराजः,हेलाराजः,वृषभदेवः,रघुनाथशर्मा,वेदानन्द झा, सूर्यनारायणशुक्लः ।
- प्रक्रियाक्रमस्य आरम्भः – रूपमाला, प्रक्रियाकौमुदी सिद्धान्तकौमुदी, क्षीरस्वामिनः धातुवृत्तिः क्षीरतरङ्गिणी च, माधवीया धातुवृत्तिः, वर्धमानस्य गणरत्नमहोदधिः,हर्षवर्धनस्य शबरस्वामिनः वररुचेश्च लिङ्गानुशासनानि, वामनीयं लिङ्गानुशासनम्, पाणिनीयं लिङ्गानुशासनं, उणादिपाठः, उज्ज्वलदत्तस्य वृत्तिः, सीरदेवस्य परिभाषावृत्तिः,नागेशभट्टस्य परिभाषेन्दुशेखरः, लघुशब्देन्दुशेखरश्च ।
- अष्टाध्यायीक्रमः , शब्दकौस्तुभः, व्याकरणसिद्धान्तसुधानिधिः (विश्वेश्वरसूरेः) ।

3.पाणिन्युत्तराणि व्याकरणानि **५**

चान्द्रं व्याकरणं, चन्द्रगोमिनः देशकालौ, चन्द्रगोमिनः चन्द्राचार्यस्य वा स्वोपज्ञवृत्तिः, जैनेन्द्रव्याकरणं, सिद्धहैमशब्दानुशासनं, टीकाः बृहद्वृत्तिढुण्ढिका, कातन्त्रव्याकरणं शर्ववर्मणः- कौमारं कालापं वा संज्ञान्तरं, वृत्तिकारो दुर्गसिंहः, सारस्वतं व्याकरणम्, अनुभूतिस्वरूपाचार्यः- तस्य सारस्वतप्रक्रिया, टीकाकाराः – पुञ्जराजः, अमृतभारती, क्षेमेन्द्रः, चन्द्रकीर्तिः, माधवः, वासुदेवभट्टः,मण्डनः,मेघरत्नः, धनेश्वरः,जगन्नाथः,काशीनाथः,भट्टगोपालः, सहजकीर्तिः, हंसविजयगणिः, रामभट्टः,बोपदेवस्य

मुग्धबोधव्याकरणम्, क्रमदीश्वरस्य जौमरव्याकरणम्, पद्मनाभदत्तस्य सौपद्मव्याकरणं, रूपगोस्वामिनः हरिमानामृतव्याकरणं, जीवगोस्वामिनश्च हरिनामामृतव्याकरणं, प्रवोधचन्द्रिका, भोजव्याकरणं, भावसिंहप्रक्रिया, दीपव्याकरणं चिद्रूपाश्रमस्य, कारिकावलिः भट्टाचार्यचक्रवर्तिनारायणस्य ।

निर्धारितग्रन्थाः –

१. संस्कृतव्याकरणशास्त्र का इतिहास, (तीन भागों में पूर्ण) पण्डित युधिष्ठिर मीमांसक, रामलालकपूरट्रस्ट,सोनीपत-१३१०३९ (हरियाणा)

सहायकग्रन्थाः

१.सिद्धान्तकौमुदी,भट्टोजिदीक्षितविरचिता,चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम् ,वाराणसी |

२. काशिका,वामनजयादित्यविरचिता,चौखम्बासंस्कृतसंस्थानम्,वाराणसी |

३. वाक्यपदीयम्,भर्तृहरिविरचितम्,संपूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः, वाराणसी |

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानानां विषयः	निर्धारितग्रन्थाः
१,२,३,४,५,६,७,८,९,१०	व्याकरणस्य वेदाङ्गत्वम्,वैदिकवाङ्मये व्याकरणतत्त्वानि (ब्राह्मणारण्यकप्रातिशाख्येषु),व्याकरणप्रयोजनानि महाभाष्ये- रक्षोहागमलघ्वसन्देहाः प्रयोजनम्,यास्कात् पूर्ववर्तिन आचार्याः, यास्कस्य निरुक्तम्,ऐन्द्रं व्याकरणम्,प्राक्पाणिनीयानि व्याकरणानि, रामायणे महाभारते पुराणेषु च अपाणिनीयाः प्रयोगाः	१
११,१२,१३,१४,१५,१६, १७,१८,१९,२०	पाणिनीयं व्याकरणं, पाणिनेः कालः देशश्च, पाणिनिव्याकरणस्यवैशिष्ट्यम् – सामान्यविशेषशेषाः(उत्सर्गापवादौ),पाणिनेः शैली – व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिः नहि सन्देहादलक्षणम् ,व्याकरणस्य त्रयः स्कन्धाः –प्रक्रिया, परिभाषा, दर्शनम्,कात्यायनः, अन्ये च वार्त्तिककाराः (कथासरित्सागरे पाणिनिः कात्यायनश्च),कात्यायनस्य वार्त्तिकानाम् अन्तर्वस्तु शैली च, पतञ्जलिः, महाभाष्यं, देशः कालश्च, भर्तृहरिकृता दीपिका, प्रदीपोद्योतौ		१
२१,२२,२३,२४,२५,२६	सूत्रप्रकाराः:- संज्ञा, परिभाषा, विधिः, नियमः, अधिकारः, अतिदेशः,पाणिनितन्त्रस्य भाषाविश्लेषणयुक्तयः विकल्पः(विभाषा, वा,	१

	अन्यतरस्याम्,आचार्यनामग्रहणम्),योगविभागः,ज्ञापनम्,इष्टिः,अनभिधानम्, व्यवस्थितविभाषा,स्थितस्य गतिश्चिन्तनीया ।	
२७,२८,२९,३०,३१	काशिका – न्यासः, पदमञ्जरी च,महाभाष्यदीपिका, वाक्यपदीयम्, भर्तृहरेः देशकालौ, वाक्यपदीयटीकाकाराः – पुण्यराजः,हेलाराजः,वृषभदेवः,रघुनाथशर्मा, वेदानन्दझा, सूर्यनारायणशुक्लः ।	१
३२,३३,३४,३५,	प्रक्रियाक्रमस्य आरम्भः – रूपमाला, प्रक्रियाकौमुदी सिद्धान्तकौमुदी, क्षीरस्वामिनः धातुवृत्तिः क्षीरतरङ्गिणी च, माधवीया धातुवृत्तिः, वर्धमानस्य गणरत्नमहोदधिः,हर्षवर्धनस्य शबरस्वामिनः वररुचेश्च लिङ्गानुशासनानि, वामनीयं लिङ्गानुशासनम्, पाणिनीयं लिङ्गानुशासनं, उणादिपाठः, उज्ज्वलदत्तस्य वृत्तिः, सीरदेवस्य परिभाषावृत्तिः,नागेशभट्टस्य परिभाषेन्दुशेखरः, लघुशब्देन्दुशेखरश्च । अष्टाध्यायीक्रमः , शब्दकौस्तुभः, व्याकरणसिद्धान्तसुधानिधिः (विश्वेश्वरसूरेः) ।	१
३६,३७,३८,३९,४०	चान्द्रं व्याकरणं, चन्द्रगोमिनः देशकालौ, चन्द्रगोमिनः चन्द्राचार्यस्य वा स्वोपज्ञवृत्तिः, जैनेन्द्रव्याकरणं, सिद्धहैमशब्दानुशासनं, टीकाः बृहद्वृत्तिढुण्ढिका, कातन्त्रव्याकरणं शर्ववर्मणः- कौमारं कालापं वा संज्ञान्तरं, वृत्तिकारो दुर्गसिंहः, सारस्वतं व्याकरणम्, अनुभूतिस्वरूपाचार्यः- तस्य सारस्वतप्रक्रिया, टीकाकाराः – पुञ्जराजः, अमृतभारती, क्षेमेन्द्रः, चन्द्रकीर्तिः, माधवः, वासुदेवभट्टः,मण्डनः,मेघरत्नः, धनेश्वरः,जगन्नाथः,काशीनाथः,भट्टगोपालः, सहजकीर्तिः, हंसविजयगणिः, रामभट्टः,बोपदेवस्य मुग्धबोधव्याकरणम्, क्रमदीश्वरस्य जौमरव्याकरणम्, पद्मनाभदत्तस्य सौपद्मव्याकरणं, रूपगोपस्वामिनः हरिमानामृतव्याकरणं, जीवगोस्वामिनश्च हरिनामामृतव्याकरणं, प्रवोधचन्द्रिका, भोजव्याकरणं, भावसिंहप्रक्रिया, दीपव्याकरणं चिद्रूपाश्रमस्य, कारिकावलिः भट्टाचार्यचक्रवर्तिनारायणस्य ।	१

विषय- तुलनात्मकदर्शनम् (COMPARATIVE PHILOSOPHY) पि.एच.डि

SKT- 604 पाठ्यक्रमः (Course Content)

श्रेयाङ्काः -04 [एकः श्रेयाङ्कः व्याख्यानम् ,होरासमानम् १० संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च – अन्यकार्याणि यथा ,होरासमानम् ५ शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां/अनुशिक्षणस्य/व्यावहारिककार्यस्य/प्रयोगशालायाः वैकल्पिकका/निर्धारितानि अनिवार्य ,सामूहिककार्याणि ,स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणिर्याणि ,पुस्तकालयकार्याणि ,साहित्यसमीक्षा , होरासमानं भवति १५ संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् ,शोधपत्रलेखनम् ,तथ्यसंग्रहाः]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते यत् वेदान्तसारग्रन्थस्य सामान्य परिचयः, वेदान्तदर्शनस्य प्रकरणग्रन्थरूपेन वेदान्तसारस्य उपयोगिता वर्णनम्, मूलतत्त्वविवेचनञ्च। कठोतैत्तिरीयोपनिषदोः सम्पूर्णपरिचयः, तत्त्वनिष्पादनञ्च । अपि च वर्तनामसन्दर्भे कठतैत्तिरीयोपनिषदां प्रासङ्गिकतायाः विवेचनम्।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्वीकर्तुं शक्यते । %

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

न्यायवैशेषिकदर्शनम् – १. कार्यकारणं- समवायिकारणं, असमवायिकारणं, निमित्तकारणं २. वैशेषिकपरमाणुवादः ३. न्यायमते प्रमाणं ४. न्यायमते प्रत्यक्षः तेषां प्रकारः ५. न्यायमते अनुमानं ६. हेत्वाभासः ७. परामर्शः, ८. न्यायमते षोडशपदार्थः ।

सांख्यदर्शनम् – १. सत्कार्यवादः, २. पुरुषप्रकृतिः , ३. गुणत्रयः, ४. सृष्टिक्रमः, ५. पञ्चविंशतितत्त्वानि, ६. पुरुषवहुत्वम् , ७. सांख्ये प्रमाणम् ।

योगदर्शनम् – १. चित्तवृत्तिनिरोधः, २. समाधेः प्रकाराः , ३. पञ्चक्लेशाः ४. अष्टाङ्गयोगः , ५. प्रमाणं ६. इश्वरः ।

मीमांसादर्शनम् – १. धर्मलक्षणं, **२.** भावना, ३. विधेः लक्षणं, ४. वेदः अपौरुषेयत्वं ५. मन्त्रः ६. नामधेयः ७. निषेधः।

अद्वैतवेदान्तदर्शनम् – १. ब्रह्म, २. माया, ३. अध्यासः ४. अनुबन्धचतुष्टयं, ५. पञ्चीकरणं, ६. मोक्षः ७. अद्वैतवेदान्ते प्रमाणम्।

वौद्धदर्शनम् – १. महाभिनिष्क्रमणं २. त्रिपिटकः ,३. चत्वारि आर्यसत्यानि ४. प्रतीत्यसमुत्पादः, ५. क्षणभङ्गवादः , ६. निर्वाणः

जैनदर्शनम् – १. ज्ञानसिद्धान्तः- प्रत्यक्षः, परोक्षः, २. स्याद्वादः , ३. सप्तभङ्गीनयः , ४. जैन आचारमीमांसा, ५. पञ्चमहाव्रतम्।

चार्वाकदर्शनम् – १. आत्मा, २. ईश्वरः ३. पुनर्जन्मः ४. सुखवादः , ५. प्रत्यक्षप्रमानं , ६. अनुमानस्य अप्रामाणिकता ७. कार्यकारणनियमः।

सन्दर्भग्रन्थसूची

१. तर्कभाषा, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली
२. सांख्यकारिका, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली
३. योगदर्शनम्, हरिहरानन्द आरण्यक, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली
४. अर्थसंग्रहः, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली
५. वेदान्तसारः, चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्टान, दिल्ली
६. सर्वदर्शनसंग्रहः , चौखम्बा संस्कृत सीरिज, वाराणसी

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१	कार्यकारणम्- समवायिकारणम्, असमवायिकारणम्, निमित्तकारणम्	१
२	वैशेषिकपरमाणुवादः	१
३	न्यायमते प्रमाणं, न्यायमते प्रत्यक्षः तेषां प्रकारः	१
४	न्यायमते अनुमानम्	१
५	हेत्वाभासः ,परामर्शः, न्यायमते षोडशपदार्थः	१
६	सत्कार्यवादः	२
७-८	पुरुषप्रकृतिः, गुणत्रयः, सृष्टिक्रमः, पञ्चविंशतितत्त्वानि	२
९-१०	पुरुषवहुत्वं , सांख्ये प्रमाणम्	२
११	चित्तवृत्तिनिरोधः	३
१२	समाधेः प्रकाराः	२
१३	पञ्चक्लेशाः	२
१४	अष्टाङ्गयोगः	२
१५	प्रमाणं , ईश्वरः	२
१६	धर्मलक्षणं, भावना	३
१७-१८	विधेः लक्षणं, वेदः अपौरुषेयत्वं	३
१९-२०	मन्त्रः ,नामधेयः, निषेधः	३
२०-२१	ब्रह्म, माया	४
२२-२३	अध्यासः ,अनुबन्धचतुष्टयं	४
२४-२५	पञ्चीकरणं, मोक्षः	४

२६-२७	अद्वैतवेदान्ते प्रमाणम्	४
२८	महाभिनिष्क्रमणं , त्रिपिटकः	५
२९	चत्वारि आर्यसत्यानि , प्रतीत्यसमुत्पादः	५
३०	क्षणभङ्गवादः , निर्वाणः	५
३१	ज्ञानसिद्धान्तः- प्रत्यक्षः, परोक्षः	५
३२-३३	स्याद्वादः	५
३४	सप्तभङ्गीनयः	५
३५-३६	जैन आचारमीमांसा, पञ्चमहाव्रतम्	५
३७-३८	आत्मा, ईश्वरः ,पुनर्जन्मः	५
३९	सुखवादः , प्रत्यक्षप्रमानं	५
४०	अनुमानस्य अप्रामाणिकता ,कार्यकारणनियमः	५

विषय – शोधप्रकाशनयोः नैतिकता (RESEARCH AND PUBLICATION ETHICS) Credit - 02

SKT – 627 पाठ्यक्रमः(Course Content)

श्रेयाङ्काः - 02 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् –छात्रेभ्यः आधुनिकानुसन्धाने नैतिकतायाः अनिवार्यतायाः ज्ञानप्रदानम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

संस्कृतवाङ्मये नैतिकमूल्यानि

१. **दर्शनं नैतिकता च** – दर्शनस्य परिभाषा, अनुसान्धाने दर्शनम्, नैतिकतायाः परिभाषा, न्यायिकानुसन्धानम्, शोधप्रकाशनस्य नैतिकसिद्धान्ताः ।

२. **हितधारकाः** – शोधार्थिनः दायित्वानि, शोधनिर्देशकस्य दायित्वानि

३. **साहित्यकहरणम्** – यू०जी०सी० साहित्यिक-चोरी-नीति 2018, विभागीय-सत्य-निष्ठा-नाम-सूची (DAIP), संस्थागत-शैक्षिक-सत्यनिष्ठा-पेनल (IAIP) , नैतिकदृष्ट्या शोधकर्तुः व्यवहारः, साहित्यिकहरणस्य निराकर्तुम् उपायाः, साहित्यिकहरणे दण्ड विधानम्, प्रतिलिप्यधिकाराधिनियमः (कॉपीराइट)

४. **भारतीयपरम्परायां नैतिकानुसन्धानम्** – भारतीयग्रन्थानां व्याख्यायां श्रेयप्रदानस्य परम्परा ।

५. **प्रकाशनस्य नैतिकता** – शोधप्रबन्धलेखने नैतिकताया, विविधप्रकाशनेषु नैतिकता, पत्रिकाप्रकाशने नैतिकता, प्रकाशकस्य दायित्वानि ।

सन्दर्भग्रन्थसूची –

१. संस्कृत शोध-प्रविधि । प्रो. प्रभुनाथ द्विवेदी, डॉ सुरेश चन्द्र चौबे । शारदा संस्कृत संस्थान वाराणसी ।
२. शोध-प्रविधि । डॉ विनयमोहन शर्मा । नेशनल पब्लिशिंग हाउस, दिल्ली ।
३. अनुसंधानस्य प्रविधि प्रक्रिया । डॉ नगेन्द्रः । राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानम्, नई दिल्ली ।
४. संस्कृतसाहित्यस्य विविधव्याख्याग्रन्थाः
५. A SHORT HISTORY OF ETHICS. (1967), MACLNTYRE, ALASDAIR

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१	दर्शनस्य परिभाषा, अनुसान्धाने दर्शनम्, नैतिकतायाः परिभाषा, न्यायिकानुसन्धानम्, शोधप्रकाशनस्य नैतिकसिद्धान्ताः।	१,२
२ - ३	शोधार्थिनः दायित्वानि, शोधनिर्देशकस्य दायित्वानि	१,२
४ - १२	यू०जी०सी० साहित्यिक-चोरी-नीति 2018, विभागीय-सत्य-निष्ठा-नाम-सूची (DAIP), संस्थागत-शैक्षिक-सत्यनिष्ठा-पेनल (IAIP) , नैतिकदृष्ट्या शोधकर्तुः व्यवहारः, साहित्यिकहरणस्य निराकर्तुम् उपायाः, साहित्यिकहरणे दण्ड विधानम्, प्रतिलिप्यधिकाराधिनियमः (कॉपीराइट)	१,२
१६	भारतीयग्रन्थानां व्याख्यायां श्रेयप्रदानस्य परम्परा।	१,२
१७-२०	शोधप्रबन्धलेखने नैतिकताया, विविधप्रकाशनेषु नैतिकता, पत्रिकाप्रकाशने नैतिकता, प्रकाशकस्य दायित्वानि।	१,२

शोधोपाधि-पाठ्यक्रमः

पाठ्यक्रम कूटाङ्कः–SKT 628

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - भारतीयपारम्परिकज्ञानं प्रथाश्च

Indian Traditional Knowledge And Practices

श्रेयाङ्काः – 02

विषय - भारतीयपारम्परिकज्ञानं प्रथाश्च **श्रेयाङ्काः** - 02

SKT – 628 पाठ्यक्रमः (Course Content)

श्रेयाङ्काः - 02 [एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम् –संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यम् – छात्रेभ्यः संस्कृतवाङ्मये स्थितस्य भारतीयपारम्परिकज्ञानस्य प्रथायाश्च परिचयप्रदानम्। राष्ट्रस्य सम्यक् इतिहास समृद्ध संस्कृतिविषये छात्रेषु सक्रियता भविष्यति।
भारतस्य परम्परासंस्कृतेश्च वैज्ञानिक मूल्यानाम् अवबोधनम्।
भारतीयज्ञानम् आधुनिक वैज्ञानिक प्रतिमानस्य व्यावहारिकपक्षे परिवर्तितम्।
एतदपि विश्वासमस्ति यत् अस्य पाठ्यक्रमस्य समाप्तेः अनन्तरं छात्रान् प्रकृतिजीवनस्थ कार्यप्रणाल्याः प्रति एका समग्र अंतर्दृष्टिः प्राप्स्यते।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्षायां न्यूनतमा 75% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षायाम् उपवेशनस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

क.	माध्यमिकी परीक्षा	–	25%
ख.	सत्रान्तपरीक्षा	–	50%
ग.	सततं आन्तरिकमूल्याङ्कनम्	–	25%
घ.	पुस्तकालयकार्यम्	–	5%
ङ.	गृहकार्यम्	-	5%
च.	कक्षापरीक्षा	–	10%
छ.	कक्षाप्रस्तुतिः	–	5%

विषयान्तर्वस्तु

अन्वितिसंख्या **विषयः** **अङ्काः-30%**

1. भारतीयज्ञानमार्गपरिचयः-

क. संस्कृतभाषा

ख. तर्कशास्त्रम्

ग. धर्मशास्त्रम्

घ. शिल्पशास्त्रम्

ङ. समाधिजं प्रत्यक्षम्

2. श्रुतिपरम्परा: **20%**

क. वैदिकसाहित्यम्

ख. वेदाङ्गानि

3. स्मृतिपरम्पराः - **20%**

क. स्मृति साहित्यम्, पुराणानि, रामायणं, महाभारतम्

4. ज्ञानप्रभागानां परिचयः- **30%**

क. पराविद्या

ख. अपराविद्या

ग. आन्विक्षकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीतिः

घ. चतुःषष्ठी विद्याः, आदयः

5. संस्कृतशास्त्राणां परम्पराः प्रथाश्च - **20%**

क. ज्योतिषम् - सिद्धान्तः, संहिता, होरा, वास्तुशास्त्रम् , भूगोल, भूगर्भविज्ञानम्, गणितम् – अङ्कविज्ञानम्, रेखाविज्ञानम्, ऋतुविज्ञानम्।

ख. आयुर्वेदः – निदानम्, उपचारः, औषधिः, योगः, रोगनिदानम्, पाकशास्त्रम्, वृक्षायुर्वेदः ।

ग. रसायनशास्त्रम्, धातुविज्ञानम्,शिल्पशास्त्रम्, धनुर्विद्या, विमान शास्त्रम्, परिवहनशास्त्रम्, आदयः

व्याख्यानयोजना-

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-6	**भारतीयज्ञानमार्गपरिचयः-**	

75

	संस्कृतभाषा **तर्कशास्त्रम्** **धर्मशास्त्रम्** **शिल्पशास्त्रम्** **समाधिजं प्रत्यक्षम्**	
7-9	**श्रुतिपरम्परा:** वैदिकसाहित्यम् **वेदाङ्गानि**	
10-12	**स्मृतिपरम्परा: -** स्मृति साहित्यम्, पुराणानि, रामायणं, महाभारतम्	
13-15	**ज्ञानप्रभागानां परिचय:-** पराविद्या अपराविद्या आन्विक्षकी, त्रयी, वार्ता, दण्डनीतिः चतुःषष्ठी विद्याः, आदयः	
16-20	**संस्कृतशास्त्राणां परम्परा: प्रथाश्च -** ज्योतिषम् - सिद्धान्तः, संहिता, होरा, वास्तुशास्त्रम्, भूगोल, भूगर्भविज्ञानम्, गणितम् – अङ्कविज्ञानम्, रेखाविज्ञानम्, ऋतुविज्ञानम्। आयुर्वेदः – निदानम्, उपचारः, औषधिः, योगः, रोगनिदानम्, धातुः, पाकशास्त्रम्, वृक्षायुर्वेदः । रसायनशास्त्रम्, धातुविज्ञानम्,शिल्पशास्त्रम्, धनुर्विद्या, विमानशास्त्रम् परिवहनशास्त्रम्, आदयः ।	

निर्धारितग्रन्थसूची –

- वैदिक वाङ्गमय का इतिहासः, बलदेव उपाध्यायः, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
- वैदिक साहित्य और संस्कृति, बलदेव उपाध्यायः, शारदा मन्दिर काशी
- दर्शनशास्त्र का इतिहासः, बलदेव उपाध्यायः चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम् ।
- संस्कृत में विज्ञान, संस्कृत भारती ।
- SCIENCE IN SANSKRIT, संस्कृत भारती ।

सन्दर्भग्रन्थसूची –

- संस्कृतसाहित्य का इतिहास, बलदेव उपाध्याय, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
- ईशादि नौ उपनिषद्, गीताप्रेस गोरखपुर।
- भारतीय दर्शन, जगदीश शर्मा, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशनम्।
- PRIDE OF INDIA, संस्कृत भारती।
- भारत में विज्ञान का इतिहास (Histrory of Science in India) खंड-1, भाग-I, भाग-II, खंड VIII, सिबाजी राहा एवं अन्य। राष्ट्रीय विज्ञान अकादमी, भारत और रामकृष्ण मिशन संस्कृति संस्थान, कोलकाता (2014
- भारतीय संस्कृति के आधार, श्री अरविन्द, श्रीअरविंद सोसायटी पांडिचेरी – 21968
- वेदों की वर्णन-शैलियाँ, डॉ. रामनाथ वेदालंकार, श्री घूडमल प्रहलादकुमार आर्य धर्मार्थ ट्रस्ट ब्यानिया पाड़ा, हिण्डौन सिटी, (राजस्थान)
- वेद व विज्ञान, स्वामी प्रत्यगात्मानन्द सरस्वती विश्वविद्यालय प्रमशन, वाराणसी
- भारतीय दर्शन तथा आधुनिक विज्ञान डॉ. सुधुम्न आचार्य, वेद वाणी वितानम्, प्रकाशन एवं शिक्षण संस्थान रघुराज नगर, कोलगवाँ, जिला-सतना (म.प्र.) 485001
- विज्ञान और वेदान्त, मान्धाता सिंह, ज्ञान विज्ञान प्रकाशन, बक्सर
- भारतीय संस्कृति का इतिहास, स्व . पं. भगवद्दत रिसर्च स्कॉलर, विजयकुमार गोविन्दराम हासानन्द
- वेद विज्ञान – चिन्तन, डॉ. व्रजबिहारीचौबे कात्यायन वैदिक साहित्य प्रकाशन, होशियारपुर
- वेदों की वैज्ञानिक अवधारणा, शिवनारायण उपाध्याय, मलिक प्रेस, 1-बी, गोपाल नगर, आजादपुर, दिल्ली- 110033

मूल्यवर्धित - पाठ्यक्रम: 77   संलग्नक - 8

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - SKTD101   श्रेयाङ्काः - ४

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - नित्य-नैमित्तिक-कर्मपरिचयः

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं व्याकरणशास्त्रीयसिद्धान्तद्वारा सस्वरं शुद्धमन्त्रोच्चारणम् तथा च कर्मकाण्डस्य सामान्यनियमानां अध्ययनद्वारा संस्कृतभाषया शुद्धप्रयोगेण पौरोहित्यकर्मणि सामर्थ्यसम्पादनपुरस्सरं कर्मकाण्डस्य गम्भीराध्ययने सौकर्यसम्पादनम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या   विषयः   होरा ४०

१ कर्मपरिभाषा (नित्य-नैमित्तिक-प्रायश्चितोपासनानि च)

२ कर्मभेदाः (नित्य-नैमित्तिक-प्रायश्चितोपासनानि च)

३ नित्यकर्माणि (प्रातर्जागरणं शौचाचारः दन्तधावनं स्नानं वस्त्रधारणादि)

४ सन्ध्योपासनम् (शिखाबन्धनं यज्ञोपवीतधारणं तिलकधारणं पवित्रीधारणं जपविध्यादिकं च)

५ उपचाराणां परिचयः (पञ्चोपचाराः, दशोपचाराः षोडशोपचाराः च)

६ पूजनमण्डपानां परिचयः

७ पञ्चमहायज्ञानां परिचयः

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१	कर्मपरिभाषा	
२-३	कर्मभेदाः	
४-५-६-७-८	नित्यकर्माणि	
९-१५	सन्ध्योपासनम्	
१६-२५	उपचाराणां परिचयः	
२६-३५	पूजनमण्डपानां परिचयः	
३६--४०	पञ्चमहायज्ञानां परिचयः	

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - SKTD102 **श्रेयाङ्काः - ४**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - सरलसंस्कृतसंभाषणम्

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं व्याकरणशास्त्रीयसिद्धान्तद्वारा सस्वरं शुद्धमन्त्रोच्चारणम् तथा च कर्मकाण्डस्य सामान्यनियमानां अध्ययनद्वारा संस्कृतभाषया शुद्धप्रयोगेण पौरोहित्यकर्मणि सामर्थ्यसम्पादनपुरस्सरं कर्मकाण्डस्य गम्भीराध्ययने सौकर्यसम्पादनम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

उच्चारणम्
- संस्कृतवर्णमाला
- उच्चारणस्थानानि प्रयत्नाश्च
- व्यवहारिकशब्दावली
- व्यवहारिकसम्भाषणम्

सम्भाषणाभ्यासः
- विभक्ति

संज्ञापद-क्रियापदज्ञानम्
अजन्त-हलन्त-सर्वनाम-शब्दाः
अधोनिर्दिष्टानि धातुरूपाणि पञ्चलकारेषु
(भू-अर्च- गम्-ग्रह्-चुर्-दुह्-क्रीड्-पा-भज्-विद्
श्रु-हन्-प्रच्छ-डुक्रीञ् -ज्ञा-खाद्-त्यज्-दा-प्रेष्-क्षाल्-
ष्ठा(स्था)-विश्-स्मृ-लिख्-दृश्-वद्-पत्-पठ्)
प्रत्ययाः
क्त्वा-ल्यप्-तुमुन्-शतृ-शानच्
क्त-क्तवतु-तव्यत्-अनीयर् ।

79

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - **SKTD103** श्रेयाङ्काः - ४

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - सामान्यपूजनपरिचयः

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं व्याकरणशास्त्रीयसिद्धान्तद्वारा सस्वरं शुद्धमन्त्रोच्चारणम् तथा च कर्मकाण्डस्य सामान्यनियमानां अध्ययनद्वारा संस्कृतभाषया शुद्धप्रयोगेण पौरोहित्यकर्मणि सामर्थ्यसम्पादनपुरस्सरं कर्मकाण्डस्य गम्भीराध्ययने सौकर्यसम्पादनम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या विषयः होरा ४०

१ संकल्पः

२ स्वस्तिवाचनम्

३ गणपतिपूजनम्

४ पञ्चदेवपूजनम्

५ नवग्रहपूजनम्

६ स्तुतिश्लोकाः (गणेशस्तुतिः, गायत्रीस्तुतिः, शिवस्तुतिः, दुर्गास्तुतिः, विष्णुस्तुतिः सप्तश्लोकी च)

७ सरस्वतीवन्दना दीपप्रज्वलनमन्त्राः च

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-४	सङ्कल्पः	१, २, ३
५-६-७-८	स्वस्तिवाचनम्	१, २, ३
९-१२	गणपतिपूजनम्	१, २, ३
१३-२०	पञ्चदेवपूजनम्	१, २, ३
२१-२९	नवग्रहपूजनम्	१, २
३०-३८	स्तुतिश्लोकाः	१, २

३९-४०	सरस्वतीवन्दना दीपप्रज्ज्वलनमन्त्राः च	१, २

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - SKTD104 **श्रेयाङ्काः** - ४
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - **रुद्राष्टाध्याय्याः अभ्यासः १-४**

श्रेयाङ्काः 04 [एकश्रेयव्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः वैदिककालीनसंस्कृतेः तत्कालीनजीवनपद्धत्याः वर्तमानकाले उपादेयतायाः बोधेन सहैव संस्कृतवाङ्मयस्य अत्यन्तं विस्तृतसाहित्यस्य परिचयप्रदानपूर्वकं अस्माकं शास्त्रीयपरम्पराणां विषये गभीराध्ययनाय विश्लेषणाय च अवसरप्रदानमस्ति ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%
सत्रान्तपरीक्षा – 50%
सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

❖ **विषयान्तर्वस्तु**

अन्वितिसंख्या **विषयः** **होराविभागः**

१. मन्त्रसंग्रहक्रमः, स्वरपरिचयः अभ्यासपद्धतिपरिचयः
२. प्रथमाध्यायमन्त्राभ्यासः
३. द्वितीयाध्यायाभ्यासः
४. तृतीयाध्यायगतमन्त्राणाम् अभ्यासः
५. चतुर्थाध्यायगतमन्त्राणाम् अभ्यासः

व्याख्यानयोजना

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-४	मन्त्रसंग्रहक्रमः, स्वरपरिचयः अभ्यासपद्धतिपरिचयः	
५-१०	प्रथमाध्यायमन्त्राभ्यासः	
११-१८	द्वितीयाध्यायाभ्यासः	
१९-२६	तृतीयाध्यायगतमन्त्राणाम् अभ्यासः	
२६-४०	चतुर्थाध्यायगतमन्त्राणाम् अभ्यासः	

पाठ्यक्रमस्य कूटक्रमाङ्कः - SKTD106 **श्रेयाङ्काः - ४**

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - षोडशसंस्कारपरिचयः

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिकम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं व्याकरणशास्त्रीयसिद्धान्तद्वारा सस्वरं शुद्धमन्त्रोच्चारणम् तथा च कर्मकाण्डस्य सामान्यनियमानां अध्ययनद्वारा संस्कृतभाषया शुद्धप्रयोगेण पौरोहित्यकर्मणि सामर्थ्यसम्पादनपुरस्सरं कर्मकाण्डस्य गम्भीराध्ययने सौकर्यसम्पादनम् ।

उपस्थितेः अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा– 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

पुस्तकालयकार्यम् – 5%

गृहकार्यम् - 5%

कक्षापरीक्षा – 10%

कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या	विषयः	होरा ४०
१ गर्भाधानम्		
२ पुंशवनम्		
३ सीमन्तोन्नयनम्		
४ जातकर्म		

५ नामकर्म
६ अन्नप्राशनम्
७ कर्णवेध:
८ विद्यारम्भ:
९ चूडाकर्म
१० उपनयनम्
११ वेदारम्भ:
१२ समावर्तनम्
१३ विवाह:

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-३	गर्भाधानम्, पुंसवनम्, सीमन्तोन्नयनम्	
४-८	जातकर्म, नामकर्म, अन्नप्राशनम्	
९-१५	कर्णवेध:, विद्यारम्भ:, चूडाकर्म	
१६-२५	उपनयनम्	
२६	वेदारम्भ:	
२७	समावर्तनम्	
२८-४०	विवाह:	

अन्तर्विषयक - पाठ्यक्रम: अनुलग्नक - 9

83

संस्कृत-पालि-प्राकृत-विभागः
हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालयः, धर्मशाला

Website: http://www.cuhimachal.ac.in

स्नातककक्षानिमित्तम्(For UG Classes)

संस्कृत-पालि-प्राकृत-विभाग-द्वारा वसन्तसत्रार्थं (2022) प्रस्तावित-अन्तर्विभागीय-पाठ्यक्रमयोः सूची।
संस्कृत पालि एवं प्राकृत विभाग द्वारा वसन्त सत्र 2022 हेतु प्रस्तावित अन्तर्विभागीय-पाठ्यक्रमों की सूची
List of interdisciplinary Courses offered by the Department of Sanskrit, Pali & Prakrit for Spring Semester.

क्र. सं.	पाठ्यक्रमस्य नाम	पाठ्यक्रमस्य कूट सं.	श्रेयांक	विभागीय प्राध्यापक का नाम
1	मित्रकथा	SKT 215	2	डॉ. रणजीतकुमारः
2	संस्कृतसम्भाषणम्	SKT 201	2	डॉ. विवेक शर्मा

पाठ्यक्रम कूटाङ्कः–SKT 215
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- मित्रकथा
श्रेयाङ्काः - 02

पाठ्यक्रमः कूटक्रमाङ्कः –SKT 215 **क्रेडिट – 2**
पाठ्यक्रमविवरणम् – मित्रकथा

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि –हितोपदेशेन बालेषु नैतिकतायाः आधानं भविता। नीतिग्रन्थानां परिचयोपि भविष्यति।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशनस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%
(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%
(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या विषयः

मित्रलाभे (हितोपदेशे) प्रास्ताविकं विहाय

1 कथासाहित्यस्य परिचयः
2 काककूर्ममृगाखुकथा श्लोकसहिता
3 वृद्धव्याघ्रपथिककथा श्लोकसहिता

व्याख्यानयोजना –

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
	वृत्तरत्नाकरः	
१-५	कथासाहित्यस्य परिचयः	१,
६-२०	काककूर्ममृगाखुकथा, वृद्धव्याघ्रपथिककथा (श्लोकसहिते)	१

सन्दर्भग्रन्थः-

1 हितोपदेशः - नारायणपण्डित- विरचितम् , मोतीलालबनारसीदास, नई दिल्ली

सहायकग्रनन्थः

2 सस्कृत साहित्य का इतिहास. बलदेव उपाध्याय. शारदा निकेतन, वाराणसी.

85

संस्कृत-पालि-प्राकृत-विभागः
हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालयः, धर्मशाला
Website: http://www.cuhimachal.ac.in

आज़ादी का अमृत महोत्सव

पाठ्यक्रम कूटाङ्कः–SKT 201
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम् - संस्कृतसम्भाषणम्
श्रेयाङ्काः - 02

पाठ्यक्रम कूट – SKT201 क्रेडिट- 2
पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- संस्कृतसम्भाषणम्

1. उच्चारणम्
   संस्कृतवर्णमाला
   उच्चारणस्थानानि प्रयत्नाश्च
   व्यवहारिकशब्दावली
   व्यवहारिकसम्भाषणम्
2. सम्भाषणाभ्यासः (विशिष्टबिन्दूनाश्रित्य)
   विभक्ति
   विशेष्य-विशेषणभावः
3. संज्ञापद-क्रियापदज्ञानम्
   अजन्त-हलन्त-सर्वनाम-शब्दाः
   अधोनिर्दिष्टानि धातुरूपाणि पञ्चलकारेषु
   (भू-अर्च-डुकृञ्-गम्-ग्रह्-चुर्-इङ्-दुह्-क्रीड्-पा-भज्-विद्
   श्रु-हन्-प्रच्छ-डुक्रीञ्-शीङ्-ज्ञा-खाद्-त्यज्-दा-प्रेष्-क्षाल्-
   ष्ठा(स्था)-विश्-स्मृ-लिख्-दृश्-णीञ्-वद्-पत्-पठ्)
4. प्रत्ययाः
   क्त्वा-ल्यप्-तुमुन्-शतृ-शानच्
   क्त-क्तवतु-तव्यत्-अनीयर्।

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. बृहद् अनुवाद चन्द्रिका, चक्रधरनौटियाल हंस, मोतीलाल बनारसी दास, दिल्ली।
2. सन्धिः, जि.महाबलेश्वर भट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।
3. समासः, जि.महाबलेश्वर भट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।
4. कारकम्, जि.महाबलेश्वर भट्टः, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।

संस्कृत-पालि-प्राकृत-विभागः
हिमाचल प्रदेश केन्द्रीय विश्वविद्यालयः, धर्मशाला
Website: http://www.cuhimachal.ac.in

5. रूपचन्द्रिका, ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी, २०१४।
6. शतृशानजन्तमञ्जरी, जनार्दन हेगडे, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।
7. प्रौढरचनानुवादकौमुदी, कपिल देव द्विवेदी, विश्वविद्यालय प्रकाशन, वाराणसी, २०११
8. अनुवादचन्द्रिका, डा. ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन, वाराणसी।
9. भाषाप्रवेशः भाग १, संस्कृतभारती, नई दिल्ली।
10. शुद्धिकौमुदी, जनार्दन हेगडे, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।
11. भाषापाकः, जनार्दन हेगडे, संस्कृतभारती, बेङ्गलूरु।
12. बृहद्धातुकुसुमाकरः, पं हरेकान्त मिश्रः, चौखम्बा सुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी
13. संस्कृतव्यवहारसाहस्री, संस्कृतभारती, नई दिल्ली।
14. हिन्दी-संस्कृतशब्दकोशः, संस्कृतभारती, नई दिल्ली।

87

INTERDISCIPLINARY COURSE FOR PG

पाठ्यक्रम कूट – SKT461

पाठ्यक्रमस्य शीर्षकम्- प्रारम्भिकज्यौतिषम् **क्रेडिट- 2**

श्रेयाङ्काः - 02 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि-

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं वर्तते छात्रेषु ज्यौतिषशास्त्रस्य सामान्यप्रारम्भस्तरीयपरिचयं, वारनक्षत्रराशिग्रहाणां परिचयं तेषां शुभाशुभविचारज्ञानं, मुहूर्तचिन्तनं च अभिवर्धयितुम् अयं ज्यौतिषशास्त्रीयपरिचयस्य संग्रहात्मकः ग्रन्थः पाठ्यक्रमे आरूढः ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

माध्यमिकी परीक्षा – 25%

सत्रान्तपरीक्षा – 50%

सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् –25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

1. **वारादिप्रकरणम्**
   - ◆ वारनामानि , शुभाशुभवाराः तैलाभ्यङ्गे शुभाशुभवाराः ।
   - ◆ मासाः, ऋतवः, अयनम्, अयनकृत्यम् ।
   - ◆ तिथयः, तिथीनां संज्ञा, त्रयः योगाः ।
2. **नक्षत्रप्रकरणम्**
   - नक्षत्रनामानि, नक्षत्रदेवताः,शतपदचक्रम् ।

- नक्षत्राणां ध्रवादिगणविभाजनम् ।
- नक्षत्राणाम् अन्धादिसंज्ञा ।
- करणज्ञानं, योगनामानि, बबादिसप्तकरणानि, विष्टिज्ञानम् ।

3. राशिप्रकरणम्

- राशिनामानि, राशीशाः, राशिषु उच्चनीचग्रहाः, चन्द्रवासः ।
- राशिपरिज्ञानम्, चन्द्रफलम्, ग्रहाणां भुक्तसंख्या ।

4. मुहूर्तप्रकरणम्

- गर्भाधानं, गर्भाधाने नक्षत्राणि तिथयः दिनानि, सूतीस्नानम् ।
- नमाकरणम्, निष्क्रमणम्, भूम्युपवेशनम्, शिशुविलोकनम् ।
- अन्नप्राशनं, मुण्डनं, विद्यारम्भः,यज्ञोपवीतम् ।

सन्दर्भग्रन्थाः -

1. बृहदवकहडाचक्रम् बालबोधिनी हिन्दीव्याख्योपेतम् चौखम्भा विद्याभवन द्वारा प्रकाशित ।

व्याख्यानयोजना २०१

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
1-3	वारनामानि , शुभाशुभवाराः तैलाभ्यङ्गे शुभाशुभवाराः	1
4-6	मासाः, ऋतवः, अयनम्, अयनकृत्यम्	1
7,8	तिथयः, तिथीनां संज्ञा, त्रयः योगाः	1
9,10	नक्षत्रनामानि, नक्षत्रदेवताः,शतपदचक्रम्	1
11- 13	नक्षत्राणां ध्रुवादिगणविभाजनम् । नक्षत्राणाम् अन्धादिसंज्ञा । करणज्ञानं, योगनामानि, बबादिसप्तकरणानि, विष्टिज्ञानम्	1
14,15	राशिनामानि, राशीशाः, राशिषु उच्चनीचग्रहाः, चन्द्रवासः,राशिपरिज्ञानम्, चन्द्रफलम्, ग्रहाणां भुक्तसंख्या	1
16-20	गर्भाधानं, गर्भाधाने नक्षत्राणि तिथयः दिनानि, सूतीस्नानम् । नमाकरणम्, निष्क्रमणम्, भूम्युपवेशनम्, शिशुविलोकनम् । अन्नप्राशनं, मुण्डनं, विद्यारम्भः,यज्ञोपवीतम् ।	1

INTERDISCIPLINARY COURSE FOR PG

आयुर्वेदपरिचयः (SKT462)

श्रेयाङ्काः-02 (एकश्रेयाङ्कव्याख्यानम्- संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च दशहोरासमानं (10घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्), प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां पञ्चहोरासमानम् (05घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्),अन्यकार्याणां स्वतन्त्रव्यक्तिगतकार्याणां,सामूहिककार्याणां,निर्धारितानाम् अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणां,साहित्यसमीक्षा-पुस्तकालयकार्य-तथ्यसंग्रह-शोधपत्रलेखन-संगोष्ठीपत्रलेखनादीनां पञ्चदशहोरासमानम् (15घण्टाव्यापिगतिविधेः तुल्यम्) भवति।

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि- पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यं छात्रेभ्यः आयुर्वेदशास्त्रस्य सामान्यबोधेन सहैव आयुर्वेदसम्मतां दिनचर्यां प्रबोध्य दैनन्दिनोपयोगे प्रचलितानां स्थानीयानाम् ओषधीनां च परिचयप्रदानमस्ति।

उपस्थितेः अनिवार्यता- पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणां कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति। कक्ष्यासु न्यूनतमा 75% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्षासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते।

मूल्याङ्कनस्य मानदण्डः-
माध्यमिकीपरीक्षा- 25%
सत्रान्तपरीक्षा- 50%
सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम्-25%

- पुस्तकालयकार्यम् -5%
- गृहकार्यम्- 5%
- कक्षापरीक्षा-10%
- कक्षाप्रस्तुतिः- 5%

अन्वितिसंख्या	विषयः	होरासंख्या
1.	सामान्यपरिचयः	10

- आयुर्वेदस्य परम्परा
- आयुर्वेदस्य अष्टौ अङ्गानि
- त्रिदोषविमर्शः
- धातुमलविमर्शः
- आरोग्यस्वरूपम्

2. दिनचर्या — 5

- नित्यकर्मविधिः
- व्यायामविमर्शः
- स्नानविधिः
- कर्तव्याकर्तव्यविवेकः

3. व्यावहारिकौषधयः — 5

- हरिद्रा
- जीरकम्
- अजमोदा

- मेथी
- शुण्ठी
- आर्द्रकम्
- लशुनम्
- पलाण्डुः

निर्धारितग्रन्थाः

01. अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, डा.ब्रह्मानन्दत्रिपाठी, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी
02. अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, श्रीमदरुणदत्तविरचितसर्वाङ्गसुन्दरव्याख्यासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी
03. भावप्रकाशनिघण्टुः,भावमिश्रविरचितः,विश्वनाथद्विवेदीशास्त्री,मोतीलाल बनारसीदास,दिल्ली
04. सहायकग्रन्थाः
05. अष्टाङ्गहृदयम्,वाग्भट्टविरचितम्, श्रीमदरुणदत्तविरचितसर्वाङ्गसुन्दरव्याख्यासहितम्, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशन, वाराणसी
06. भावप्रकाशः,भावमिश्रविरचितः,खेमराज श्रीकृष्णदास प्रकाशन,मुम्बई
07. आयुर्वेद का वैज्ञानिक इतिहास,आचार्य प्रियव्रत शर्मा,चौखम्भा ओरियण्टालिया,वाराणसी

व्याख्यानयोजना-

व्याख्यानानां संख्या	व्याख्यानानां विषयाः	निर्धारितग्रन्थाः
१-२	आयुर्वेदस्य परम्परा	आयुर्वेद का वैज्ञानिक इतिहास
३-४	आयुर्वेदस्य अष्टौ अङ्गानि	अष्टाङ्गहृदयम्
५-६	त्रिदोषविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
७-८	धातुमलविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
९-१०	आरोग्यस्वरूपम्	अष्टाङ्गहृदयम्
११	नित्यकर्मविधिः	अष्टाङ्गहृदयम्
१२	व्यायामविमर्शः	अष्टाङ्गहृदयम्
१३	स्नानविधिः	अष्टाङ्गहृदयम्
१४-१५	कर्तव्याकर्तव्यविवेकः	अष्टाङ्गहृदयम्
१६	हरिद्रा जीरकम्	भावप्रकाशः
१७	अजमोदा मेथी	भावप्रकाशः
१८	शुण्ठी आर्द्रकम्	भावप्रकाशः
१९-२०	लशुनम् पलाण्डुः	भावप्रकाशः

पाठ्यक्रमः कूटक्रमाङ्कः – SKT105 क्रेडिट – ४

पाठ्यक्रमविवरणम् - ज्योतिषम्

क्रेडिट :04 [एकम् क्रेडिट व्याख्यानम् – संघटितकक्ष्यागतिविधेः वैयक्तिकसम्पर्कस्य च १० होरासमानम्, प्रयोगशालायाः/व्यावहारिककार्यस्य/अनुशिक्षणस्य/शिक्षकनियन्त्रितगतिविधीनां ५ होरासमानम्, अन्यकार्याणि यथा स्वतन्त्रयव्यक्तिगरकार्याणि, सामूहिककार्याणि, निर्धारितानि अनिवार्य/वैकल्पिककार्याणि, साहित्यसमीक्षा, पुस्तकालयकार्याणि, तथ्यसंग्रहाः, शोधपत्रलेखनम्, संगोष्ठीपत्रलेखनादिम् १५ होरासमानं भवति]

पाठ्यक्रमस्य उद्देश्यानि – छात्राः ज्योतिषस्य सामान्यसिद्धान्तैः परिचिताः भविष्यन्ति । यत्र राशीनां नवांशानां परिचयः दास्यते ।

उपस्थिते अनिवार्यता - पाठ्यविषयस्य पूर्णतया अवबोधाय तस्य च लाभानां सुनिश्चयाय छात्राणाम् कक्ष्यासु उपवेशनम् अत्यन्तमनिवार्यमस्ति । कक्ष्यासु न्यूनतम ७५% उपस्थितिः न भवति चेत् छात्राणां परीक्ष्यासु उपवेशस्य अवसरः निरस्तीकर्तुं शक्यते ।

मूल्याङ्कनस्य मापदण्डः –

(क) माध्यमिकी परीक्षा – 25%

(ख) सत्रान्तपरीक्षा – 50%

(ग) सततम् आन्तरिकमूल्याङ्कनम् – 25%

- पुस्तकालयकार्यम् – 5%
- गृहकार्यम् - 5%
- कक्षापरीक्षा – 10%
- कक्षाप्रस्तुतिः – 5%

अन्वितिसंख्या विषयः

१. प्रथमभागः
- राशीनां नामानि ।
- राशीनां स्वामिनः।
- स्वामिनां स्वभावः
- मांगलिक विचारः

२. द्वितीयभागः
- भावः ।
- तिथयः ।
- नक्षत्राणि ।

३. तृतीयभागः
- नववांशः ।
- दृष्टियः ।

- लग्नः ।

४. चतुर्थभागः
- महादशा ।
- अन्तर-दशा ।
- प्रत्यन्तर-दशा ।

५. पंचमभागः
- योगिनी ।
- इष्टकालः ।
- प्रमुख ज्योतिषग्रन्थानां परिचयः ।

निर्धारितग्रन्थः-
- लघुजातकम्, डॉ० कमलकान्तपाण्डेयः, चौखम्बासुरभारतीप्रकाशनम्

सन्दर्भग्रन्थाः-
- प० लशणलाल झा, चौखम्बा कृष्णदास अकादमी, वाराणसी
- बृहद्-जातकम्, प० केदारदत्त जोशी, मोतीलाल बनारसी दासः

व्याख्यानसंख्या	व्याख्यानविषयः	निर्धारितपुस्तकानि
१-९	राशिनां नामानि, राशिनां स्वामिनः, स्वामिनां स्वभावः, मांगलिक विचारः ।	१
१०-१७	भावसंज्ञा, तिथयः, नक्षत्राणि ।	१
१८-२५	नववांशः , दृष्टियः , लग्नः ।	१
२६-३३	महादशा ,अन्तर-दशा ,प्रत्यन्तर-दशा	१
३४-४०	योगिनी ,इष्टकालः, प्रमुख ज्योतिषग्रन्थानां परिचयः ।	१